

העצמת תנועות הנוער בישראל

נייר עמדה

יניב מינקוב

נכתב בשנת 2008 במסגרת
התכנית למנהיגות צעירה

אלול תש"ע / ספטמבר 2010

המכון לאסטרטגיה ציונית
THE INSTITUTE FOR ZIONIST STRATEGIES

המכון לאסטרטגיה ציונית הוא גוף עצמאי הפועל למען שמירת צביונה היהודי והדמוקרטי של מדינת ישראל על פי עקרונות מגילת העצמאות.

המכון פועל למען שמירת זכויות האדם במדינת ישראל ברוח עקרונות החירות, הצדק, היושר והשלום של מורשת ישראל.

המכון פועל למען הידוק הקשר בין יהודי התפוצות למדינת ישראל על פי ערכי הציונות.

המכון עוסק בעריכת מחקרים, כתיבת תוכניות והגשתן, הדרכת מנהיגים צעירים, ייזום כינוסים, סמינרים, סיורים ופעילויות אחרות למען חיזוקה של מדינת ישראל כביתו הלאומי של העם היהודי.

The Institute for Zionist Strategies is an independent non-partisan organization dedicated to the preservation of the Jewish and democratic character of the state of Israel, according to the principles of Israel's Declaration of Independence.

The Institute strives to promote human rights within Israel in the spirit of the principles of freedom, justice, integrity, and peace as prescribed by the Jewish Heritage.

The Institute strives to fortify the bond between the Jews in the Diaspora and the state of Israel, according to the values of Zionism.

The Institute engages in research, formulation and advancement of programs, training of young leadership, organization of policy conferences, seminars, and field study missions, and in other activities to strengthen the State of Israel as the National Homeland of the Jewish People.

עבודה זו נכתבה במסגרת תכנית המנהיגות הצעירה של המכון לאסטרטגיה ציונית. המכון לאסטרטגיה ציונית רואה חשיבות רבה בטיפוחו של דור מנהיגים חדש למדינת ישראל ובהעצמתו. לאור זאת, המכון מפעיל תכנית מנהיגות ייחודית, אשר שואפת לאתר צעירים וצעירות ישראלים, מכלל גוני הקשת החברתית והפוליטית, ולהכשיר אותם לקראת היום שבו יתפסו עמדות מובילות בחברה. התכנית שואפת להטמיע את ערכי המנהיגות הציונית כפי שהמכון רואה אותם: אחריות, עומק מחשבתי, להט ציוני ופעלתנות.

לאורך השנה כותבים חברי התכנית נייר עמדה, אשר עוסק בהצעת פתרון לסוגיה ציונית על פי בחירתם ובהנחיית צוות המכון. תהליך כתיבתו של נייר העמדה הוא תמציתי ההכשרה האינטלקטואלית שמציע המכון: בחירת סוגיה לטיפול מתוך הנעה ערכית ציונית, לימוד מעמיק והבנה של הסוגיה שנבחרה והצעת פתרון מנומק ומנוסח היטב במסגרת מסמך סופי. המכון תומך בחבר התכנית ומעודד אותו לקדם בפועל את הצעותיו במישור המעשי לאחר סיום התהליך.

**העמדות המובעות במסמך זה הנן של המחבר
ואינן מייצגות בהכרח את עמדת המכון**

יניב מינקוב, בן 33, תושב הרצליה. נשוי לאיילת ואב לדפנה. בוגר תארים ראשון ושני בהנדסת תעשייה-וניהול מאוניברסיטת בן-גוריון בנגב. התמחה בהנדסת גורמי אנוש במערכות צבאיות ופרסם מאמרים ועבודות בתחום זה. כיום משרת בצה"ל בשירות קבע.

נייר העמדה נכתב על ידי יניב בשנת 2008 בעת שהיה, כאזרח, חבר בתכנית המנהיגות הצעירה של המכון לאסטרטגיה ציונית. שנתיים לאחר מכן עודכן הנייר ופורסם על ידי המכון.

תוכן עניינים

5.....	1. תקציר מנהלים.....	5
7.....	2. מבוא	7
10.....	3. תנועות הנוער והחינוך הבלתי פורמלי.....	10
20.....	4. רציונל ההצעה.....	20
21.....	5. המדיניות המוצעת.....	21
23.....	6. מקורות	23
24.....	7. נספחים	24
24.....	א. נספח – הגדרות ואמירות מתוך דו"ח ועדת שפירא (2003)	24
27.....	ב. נספח – הגדרות ואמירות מתוך חוזר מנכ"ל משרד החינוך, 1986	27
	ג. נספח – חוזר מנכ"ל משרד החינוך:	
29.....	7.13-3 הנחיות לפעילות תנועות הנוער במוסדות חינוך (2008).....	29
	ד. נספח - הודעה לעיתונות: משרד החינוך סיים את תהליך אומדן הגודל של	
34.....	תנועות הנוער 2005.....	34
37.....	ה. נספח – סיכום דו"ח תנועות הנוער בישראל - תמונת מצב לשנים 2005-2006	37
42.....	ו. נספח - הצעת חוק החינוך הבלתי פורמלי לילדים ונוער, התשס"ז-2007	42
45.....	ז. נספח – הערכת מספר החברים בתנועות הנוער.....	45
	ח. נספח – עקרונות מהותיים ערכיים וחינוכיים-חברתיים (כפי שהוצעו בדו"ח	
46.....	שפירא)	46
58.....	ט. נספח - מכתב אותנטי לשליח המדינה בפרויקט "מסע"	58
60.....	י. נספח - תוצאות מחקר בנושא מיצוי בוגרי שנות השירות (ש"ש) בשירות הצבאי	60
61.....	יא. נספח – קישור למסמכים ומקורות נוספים	61

1. תקציר מנהלים

את ההישגים המרשימים של מדינת ישראל והמפעל הציוני, שבמשך 60 שנים השכילו להפוך את מדינת ישראל לאחת המדינות המתקדמות בעולם, ניתן להסביר במספר דרכים; אולם הכול מודים שתחושת השליחות ושותפות הגורל, האחוה והאחריות של רבים מאזרחי המדינה, תרמו יותר מכול להצלחתה של מדינת ישראל. עם זאת, ישנה תחושה כי לאחרונה אנשים רבים החליפו את ערכי השותפות הללו בערכים אחרים, אינדיבידואליים במהותם. בנייר עמדה זה אני מציג תזה שלפיה השינוי הערכי שחל במהלך השנים במדינה עלול לשמוט מתחת לרגלינו את היסודות שהביאו אותנו להצלחה משמעותית עד כה.

הבחירה בתנועות הנוער כמנוף לשינוי ברורה מאליה. קיים היזון חוזר בין מערכת החינוך לחברה כולה, כאשר שינוי במערכת החינוך יכול להביא לשינוי ערכי בחברה. יתרונה של תנועת הנוער על פני החינוך הפורמלי נובע מעצם אופיה השונה, המאפשר פעילות אקטיבית של החניך והשתתפותו בתהליך החינוך. מחקרים שנערכו הוכיחו כי השתתפות סדירה בתנועת נוער בעלת אידאולוגיה תרמה לחיזוק הזהות הקולקטיבית-לאומית של החניכים. מכל האמור לעיל עולה כי הצורך בשינוי קיים, ותנועת הנוער יכולה להיות פלטפורמה טובה למימוש.

בנייר העמדה מוצגת סקירה היסטורית של תנועות הנוער הציוניות, מאז תחילת המאה העשרים. בסקירה מוצגת הידרדרות מעמדן של התנועות, שמתבטאת באיבוד יוקרתן, בירידה במספר החניכים המשתתפים בפעילות, ובחיזוק המרכיב החברתי לעומת המרכיב האידאולוגי. המצב כיום, בעשור הראשון של המאה ה-21, הוא שבעקבות ועדה שכינס משרד החינוך ("ועדה לבדיקת מאפייני תנועות הנוער כבסיס לקריטריוני הקצאה" בראשות פרופ' רנה שפירא, 2003), הוקמה ועדה ליישום המסקנות, והיא מיישמת חלק ניכר מהמלצות ועדת שפירא. במקביל, ניתן לראות גם התחלה של מגמת שיפור במעמד תנועות הנוער בקרב הציבור וכן במימון המתקבל מהממשלה.

ועדת היישום קבעה שורת תבחינים (קריטריונים) אשר לאורם יוערכו תנועות הנוער ויוחלט על תקצובן. התבחינים חולקו ל-3 קבוצות: תבחינים חינוכיים/מהותיים, תבחינים ארגוניים ותבחינים כמותיים. תקצובן של התנועות נעשה על פי תחומים אלו. הערכים המהותיים המרכזיים לתנועות הנוער הם הזדהות עם עקרונות מגילת העצמאות, ואחריות ומעורבות חברתית וקהילתית. כמו כן, מודגש הצורך בייחודיותה של התנועה.

מלבד פעילות משרד החינוך, בשנים 2007-2009 הונחו על שולחן הכנסת שלוש הצעות חוק (ח"כ מיכאל מלכיאור וח"כ יואל חסון, הצעת חוק החינוך הבלתי פורמלי לילדים ונוער, התשס"ז-2007, והצעה זהה בשנת 2009 שהונחה ע"י ח"כ אלכס מילר ואחרים) להסדרת האחריות המוניציפלית לחינוך הבלתי פורמלי. מעיון בהצעה עולה כי היא אינה מספקת דיה, היות והיא אינה עוסקת במכלול המטרות, התפקידים ודרכי הפעולה של החינוך הבלתי פורמלי בישראל.

ולמרות זאת, אפילו הצעות כלליות אלה, המעידות על מתן חשיבות לנושא, לא הגיעו לקריאה שלישית ולא אושרו בספר החוקים.

בבסיס נייר העמדה עומדת המטרה המרכזית: העצמת תנועות הנוער באמצעות הגדלת מספר המשתתפים בהן, הגדלת נפח הפעילות בהן, החזרת הפעילות בתנועות לקונצנזוס ועידוד מובילות חברתית באמצעותן. בנוסף, ראוי לחזק את העשייה הציונית והפעילות הערכית בפעילות התנועות.

הצעותיו האופרטיביות של נייר העמדה הן חמש במספר: חיזוק הפן האידאולוגי של התנועות, הגדלת התקצוב, הקמת מנהל שייצור מודל רב שנתי המתווה תהליך חינוכי, עדכון החקיקה בנושא, ועריכת מחקרים בתחום.

באמצעות פתרונות אלו, ניתן יהיה להשיב את מעמדן ההיסטורי של תנועות הנוער וכך לעודד את הרוח הקולקטיבית-לאומית בקרב חניכיהן, ולתרום לבנייתה של מדינת ישראל.

2. מבוא

משבר ערכי

במשך שישים שנות קיומה, התפתחה מדינת ישראל בקצב מהיר ואף דרמטי בתחומים רבים. על בסיס ההתיישבות המצומצמת שהייתה כאן עם קום המדינה, ותוך הישענות על גלי העלייה ההמונית מכל קצוות תבל, הפכה מדינת ישראל בתוך שישים שנה בלבד לאחת המדינות המתקדמות בעולם, ולמדינה בעלת עוצמה אדירה מבחינות רבות ובהן רוחנית, כלכלית וצבאית. רבים ניסו להסביר את ההצלחה הפנומנלית הזו בדרכים שונות. האם היו אלה דווקא תודעת השואה, ההיסטוריה ארוכת השנים, האמונה, המוח היהודי, תחושת האיום וההכחדה או גורמים אחרים? קשה לענות על שאלה זו, אולם עובדה משמעותית אחת יכולה לשמש הסבר מוסכם על רבים: במהלך הדרך, רבים מאזרחי המדינה עשו רבות לשגשוגה וזאת תחת תחושת שליחות ושותפות גורל – אנחנו יהודים, זו מדינתנו ונעשה הכל על מנת לשמור עליה ולהביא להצלחתה.

למרות ההתקדמות האדירה הזו, ניתן להצביע על מגמה מעניינת שחלה בשנים האחרונות. אנשים רבים החליפו את ערכי השותפות האלה בערכים אחרים, אינדיבידואליים הרבה יותר: ההשקעה במדינה התמעטה לטובת ההשקעה במשפחה, ההגשמה פינתה מקום להגשמה עצמית, וערכי השותפות והציונות פינו חלק ממקומם לערכים חומריים הרבה יותר, ובראשם - כסף. נכון לומר כי שינוי ערכי זה קורם עור וגידים במדינות רבות בעולם המערבי, ולא רק בישראל. אולם בישראל השפעתו עלולה להיות משמעותית יותר, ועלולה לפגוע באופן משמעותי בכל מה שהושג עד כה.

בנייר עמדה זה אני מציג תזה שלפיה השינוי הערכי שחל במהלך השנים במדינה עלול לשמוט מתחת לרגלינו את היסודות שהביאו אותנו להצלחה משמעותית עד כה. העוצמה שיש באיחוד הכוחות והעוצמה בחברה מלוכדת אשר שמה לנגד עיניה מטרה משותפת – הן אלו אשר אפשרו בעבר, ויאפשרו גם בעתיד את המשך שגשוגה של המדינה היהודית הדמוקרטית.

מערכת החינוך של מדינה מייצגת בדרך-כלל את הערכים המשותפים של אזרחיה. מתקיים היזון חוזר בין המערכת לחברה כולה, כך ששינוי ערכי בחברה מיוצג גם בחינוך, אך במקביל, שינוי במערכת החינוך יכול להביא לשינוי ערכי בחברה.

למרות תפקידה המרכזי של מערכת החינוך בחברה, מערכת החינוך במדינת ישראל נמצאת במשבר עמוק ומתמשך. שורשי המשבר נעוצים בגורמים רבים: תפקידה של המערכת וההתייחסות אליה, שיטת ההכשרה של סגלי ההוראה, השכר הנמוך הניתן למורים ומחנכים, המבנה הבירוקרטי של המערכת, שיטות הלימוד הארכאיות ועוד. גורמים נוספים וחשובים לא פחות למשבר זה קשורים באותו שינוי ערכי שחל בחברה הישראלית והעולמית בשנים האחרונות.

ניתן לאפיין את הבעיה ולהצביע על פערים הולכים וגדלים בתפקוד מערכת החינוך בשלושה תחומים עיקריים:

הידע - הנרכש במהלך שנות הנעורים אשר מתקשה להדביק את הפער מול כמות הידע העצומה בעולם.

הכלים - שמתקשים להכין את התלמידים לסביבה המודרנית שבה יכולות מחקר והפקת משמעויות, תחרות, יזמה ועבודת צוות הופכות ליכולות ליבה.

הערכים - המשבר בחינוך הערכי המבטא את המשבר הערכי בחברה כולה, במיוחד לאור ההשוואה לחברה האידאולוגית-ערכית שפעלה בשנותיה המוקדמות של המדינה. לשם הדוגמה כדאי לבחון את המונח "מחנך כיתה" ולשאול מה באמת מסתתר כיום מאחורי הביטוי.

הבחירה בתנועות הנוער כמנוף לשינוי

יתרונה של תנועת הנוער על פני החינוך הפורמלי נובע מעצם אופיה השונה: מעצם היותה פעילות מבחירה ומעצם האפשרות להתמקד בה בפעילויות אקטיביות שבהן החניך לוקח חלק פעיל בתהליך החינוך, ולא ניצב בצורה פרונטלית מול המורה¹. מלבד תחושות פנימיות ועדויות אישיות, קיימים גם תימוכין אמפיריים לתרומתן של תנועות הנוער לתחושות המשתתפים בפעילותן. מחקר שנערך בנושא לפני כעשר שנים (שפירא, אדלר ופייר, 1999) בדק בין היתר את תחושותיהם של בוגרי י"ב לגבי תחושת ההזדהות הסובייקטיבית ולגבי המוטיבציה לשירות בצה"ל בכלל ולשירות בקצונה בפרט. המחקר הראה כי בתקופה הנבדקת, "תנועותיות" (התמדה בפעילות התנועה) ו"אידאולוגיה" (השתייכות לתנועה אידאולוגית) תרמו לחיזוקה של הזהות הקולקטיבית-לאומית של החניכים. המחקר הראה גם כי בקרב בוגרי התנועות קיימת נכונות רבה מאוד לשרת בצה"ל, ונכונות גדולה עוד יותר להיות קצינים ולשרת בתפקידים קרביים. בקרב חברי התנועות נמצאה גם נכונות רבה לתרום משמעותית למשימות החברה והמדינה. מחקר זה בדק את השפעת הפעילות בתנועה על העמדות והנכונות של בני הנוער בתחומים אלה. עם זאת, ברור כי חסר מידע אשר יזהה האם עמדות ונכונות אלה אכן מתממשים בפועל ומביאים לתרומה משמעותית של הצעירים למדינה.

הפעילויות בתנועות הנוער מתחלקות בין למידה משותפת, תרומה לקהילה, הכרת הארץ ופעילות לאומית. נתון חשוב נוסף במשוואה זו הוא העובדה כי בעקבות הבעיות העמוקות שקיימות במערכת החינוך, הורים ותלמידים מחפשים כל העת אלטרנטיבות חינוכיות אשר יענו על מגוון צרכים וביניהם גם מתן משמעות, פעילות למען החברה והקהילה והקניית מודלים להתנהגות מוסרית. הנוער של היום מדבר בשפה חדשה, חי בסביבה טכנולוגית חדשה, ומתעניין בתחומי דעת מגוונים, אולם הנוער הזה עדיין כִּמְה למצוא משמעות לחייו, ומוכן גם להשקיע בכך מאמצים, בתנאי סביבה מתאימים.

¹ היטיבו לתאר זאת בצורה בלתי פורמלית שתי בוגרות תנועות הנוער שכתבו מכתב עם מסר ערכי לחברן שנשלח לשליחות מטעם המדינה - ראה נספח ח' - מכתב אותנטי לשליח המדינה בפרויקט "מסע".

רקע זה מביא אותי למסקנה שלפיה הצורך בשינוי קיים, ותנועות הנוער יכולות להיות פלטפורמה טובה למימוש. להערכתי לא ניתן, וגם אין צורך, לנסות ולשחזר את תנועות הנוער המיתולוגיות על שיטות הפעולה שבהן ועל האידאולוגיות שהן הובילו. יש להתאים חלק מהפעילות למושגים ולתפיסות העולם שהשתנו. גם דרכי ה"שיווק" של הפעילות צריכות להיות שונות ומותאמות לעולם הקיים שבו מותגים, מובילי תרבות ותקשורת המונים מהווים גורם משמעותי בחברה. אולם, ראוי להחזיר את תנועות הנוער להיות ארגונים המובילים חברתית ומייצרים אנשים ומנהיגים המודעים לקשיים ולאתגרים בחברה, ומוכנים לפעול למענם. עלינו להעצים את מוסד תנועות הנוער ולנצל את השיטה הזו על מנת למלא את הפערים החינוכיים אשר הוזכרו לעיל.

3. תנועות הנוער והחינוך הבלתי פורמלי

מאמר זה מתמקד בתפקידן של תנועות הנוער במאמץ החינוכי הכללי במדינה. מערכת החינוך הבלתי-פורמלי, ובתוכה תנועות הנוער, היוותה מאז ומתמיד אלטרנטיבה לחינוך הנוער. בתחילת המאה ה-20 החלו לקום ברחבי העולם תנועות נוער בסמוך לגופים פוליטיים וככלי להנחלת אידאולוגיות לנוער:

"בערי התעשייה של אירופה המערבית, בתחילת המאה העשרים, החלו קבוצות של תלמידי תיכון להשתתף בפעילויות פנאי שכללו טיולים, שירה בציבור וריקודים, ובדיונים רחבי-יריעה על מצב החברה ועל תפקיד הנוער בעיצוב עתידה. מבחינה **סוציו-היסטורית**, רק מאז שהחלה התרחבותו המהירה של החינוך העל-יסודי בעקבות המהפכה התעשייתית עמדו לרשות קבוצת הגיל הזאת הפנאי והאמצעים החינוכיים הדרושים לחיפוש זהותה המיוחדת ולגיבוש יחסה לעולם המבוגרים. מבחינה **תרבותית**, תנועת הנוער הושפעה רבות מן הרומנטיציזם האירופי, והייתה שותפה לו במאפיינים רבים: ייחוס חשיבות לביטוי העצמי של הפרט; הדגשת המאפיינים הלאומיים על פני הערכים האוניברסליים של התרבות והחינוך הקלסיים; אידיאליזציה של הטבע ושל הנוף הפתוח. מבחינה **פסיכולוגית**, היא הקלה על חבלי ההתבגרות, משום שהעניקה לגיטימיות לשאיפה למגע חברתי בין המינים, וסיפקה לבני הנוער תמיכה חברתית של קבוצת-שווים מחוץ למסגרות המשפחה והחינוך הפורמלי. למרות תרומתן לנוער, כל התנועות הללו הקיפו רק חלק קטן מקבוצות הגיל שמהן באו חבריהן, ורובן היו מודעות מאוד לעובדת היותן אליטות שנוצרו על ידי ברירה עצמית".²

גם התנועה הציונית הקימה תנועות נוער בגולה ובמדינת ישראל, ורבים ממנהיגי הציונות היו לחניכים או למדריכים בתנועות הנוער. הפעילות בתנועות הנוער בארץ החלה עוד לפני קום המדינה (תנועת הנוער הראשונה, "הסתדרות הצופים בארץ-ישראל", הוקמה ב-1919 ע"י פנחס כהן מביה"ס הריאלי בחיפה ואגודות הספורט היפואיות "הרצלייה" ו"המכבי הצעיר"), והמשיכה במלוא המרץ גם לאחר הקמתה. ושוב, למרות ההערכה שלפיה מספר החניכים בתנועות הנוער אז היה מיעוט קטן מקרב האוכלוסייה, מיעוט זה היווה לרוב אליטה ערכית אשר הובילה וייצגה גם את אלו אשר לא השתתפו בפעילות. רבים ממנהיגי העם בפוליטיקה, בצבא, במדע ובתרבות היו בוגרי תנועות הנוער, ושאוּבו את תפיסות העולם שלהם מתוך החוויות שספגו בתנועות הנוער. תנועות הנוער שימשו כפלטפורמה להנחלת אידאולוגיות, אך גם למימושן. עוד לפני קום המדינה, רבות מתנועות הציונות ברחבי העולם הקימו תנועות נוער אשר עסקו בהנחלת ערכים יהודיים וציוניים. כמובן, אופי התנועות וערכיהן היו שונים מאוד אלה מאלה, אולם לרובן הייתה מטרה אחת והיא תקומתו של עם ישראל. מלבד אמירה פוליטית,

² פרופ' הנרי ניר, תנועות נוער ציוניות בגולה, מאמר מתוך אתר 'תנועת העבודה הישראלית' [/http://tnuathaavoda.info/zoep/home/8/1105642319](http://tnuathaavoda.info/zoep/home/8/1105642319)

עסקו חברי יוצאי תנועות הנוער גם בעשייה. הם עלו והעלו לארץ ישראל, הקימו בה יישובים ומימשו בכך ערכי התיישבות ועבודת כפיים עברית, טיילו ברחבי הארץ ומימשו בכך ערכי אהבת והכרת הארץ, עסקו בקליטת עלייה ומימשו בכך ערכי קיבוץ גלויות ועזרה הדדית וכן עסקו בפעילות חברתית ענפה. הגדרת ערכי התנועה הייתה מאז ומעולם אחת המשימות החשובות בהקמתה של תנועה. בהקשר זה, ניתן להבחין בין שתי קבוצות של תנועות נוער: תנועות נוער כלליות (למשל: צופים, האיחוד החקלאי, מכבי צעיר, הנוער הציוני) לעומת פוליטיות (למשל: בני-עקיבא, הנוער העובד וכו'). חשוב להדגיש – עצם "כלליותן" של התנועות לא העלימה את פעילותן הערכית, אלא העבירה אותה מהמגרש הפוליטי למגרש הלאומי, האוניברסלי והאישי.

מלבד כר למימוש אידאולוגיה, אז כהיום שימשו תנועות הנוער במובן הפרוזאי, כמסגרת פעילות חברתית בלתי פורמלית בנוסף לפעילות וללימוד בבית-הספר וכמסגרת ללימוד כלים ויכולות לחיים העצמאיים בכלל: עבודה בצוות, התחשבות בזולת, שדאות, ארגון ולוגיטיקה וכו'.

בשנות ה-50 וה-60 רחשה הפעילות הפוליטית בתנועות הנוער בכלל ובקרב תנועות הנוער של תנועת העבודה בפרט. כדי להימנע מכך, היו ניסיונות להקים תנועת נוער ממלכתית (דוד בן-גוריון ביקש להפוך את הגדנ"ע לתנועה כזו), ניסיונות שדעכו עקב התנגדותן של התנועות החלוציות. בהמשך הדרך אכן הוגדרו דה-פקטו התנועות הכלליות כממלכתיות וזכו במוצהר, עד שנות ה-2000, לתמיכה ייחודית של הממשלה: הן בתקציבים שהופנו אליהן והן ברשות לפעול בתוך בתי הספר ובשילוב עם החינוך הפורמלי. בשנת 1964 החלה לפעול "מועצת תנועות הנוער" (מת"ן) – גוף אשר מרכז את פעילות התנועות תחת מטרייה ממסדית. בראשו עמד אז שר החינוך או נציגו. החל מ-1974 המועצה הפכה לעצמאית, והיא מייצגת את תנועות הנוער הציוניות במדינה. במקביל, הוקמו במשרד החינוך גופים בירוקרטים המרכזים את פעילות תנועות הנוער כנציגי המדינה. "מחלקת הנוער" במשרד החינוך, שהייתה אחראית על תחום זה עוד מקום המדינה, שודרגה ב-1972 ל"אגף הנוער" וב-1991 שודרגה שוב ל"מנהל חברה ונוער".

הוויכוחים והעימותים בין התנועות, שנמשכו עשרות שנים עד לאמצע שנות ה-2000, פגעו אמנם בפעילות, אך גם הם לא העלימו את התרומה העצומה שהייתה לתנועות הנוער בסיוע בקליטת גלי העלייה בשנים אלו. מלבד קליטת העלייה, תרומתן המשמעותית של התנועות בפרויקטים לאומיים באה לידי ביטוי בשני נושאים מרכזיים: הקמת התיישבויות (היאחזויות, קיבוצים, מושבים וכו') והפרויקט הוותיק של "שנת-השירות"³ שהולך ומתעצם וחוזר להיות פופולרי בשנים האחרונות. פרויקט נוסף פרי יוצאי תנועות הנוער הולך ומבשיל בשנים

³ שנת התנדבות בקהילה, הדוחה בשנה את הגיוס לצה"ל. ההתנדבות נעשית במסגרות תנועות הנוער, ארגונים שונים ותנועות התיישבות. הפעילות במהלך שנת השירות כוללת הדרכה, חינוך, התנדבות בקיבוצים ושכונות מצוקה.

האחרונות: תנועות הבוגרים. אלו הן מסגרות של קבוצות שיתופיות המוסיפות להתקיים לאחר הצבא, וחבריהן לוקחים חלק במשימות חברתיות. בנוסף לתחרות בין התנועות לבין עצמן, הייתה לתנועות תחרות תקציבית ותוכנית מול פעילות "החינוך המשלים"⁴ של משרד החינוך:

"במהלך שנות המדינה, ובעיקר מהקמת חברת המתנ"סים ב-1969 ושדרוג "מחלקת הנוער" ל"אגף" ואח"כ ל"מנהל" מ-1972 ואילך, התעצם החינוך המשלים והתגוון, תחרות בתנועות הנוער גברה – ובהתאם השתנו גם מספרי החניכים: מספר חברי תנועות הנוער כולן בראשית המאה ה-21 מוערך בכ-250,000 – ואילו בפעילויות השונות של "מנהל חברה ונוער" כיום, שחלקן אף נערך כחלק מחייב מתכנית הלימודים בבתי הספר, נוטלים חלק במידה כזו או אחרת למעלה מחצי מיליון נערים. פעילויות "החינוך המשלים" הצליחו להגיע במדינת ישראל למרבית בני הנוער הלומד ולחלק ניכר מבני הנוער שמחוץ לבתי הספר – הישג מבורך ומכובד כשלעצמו - אך תנועות הנוער מגיעות לכמחצית ממספר זה – מגמה הפוכה לזו שאפיינה את תקופת המנדט!"⁵

מאז ועד היום עברו תנועות הנוער, כמו גם החברה כולה, מהפך משמעותי. כאמור, בתנועות הנוער חברים כיום כ-250,000 חניכים אולם מיעוטם רואים בפעילות זו בסיס לפעילות למען מטרה מסוימת, וכביטוי לתמיכה באידאולוגיה מסוימת. בנוסף, ובמקביל לתמורות החברתיות, איבדו תנועות הנוער את יוקרתן, והקונצנזוס שהיה קיים לגביהן הלך והתפוגג. גם המחקר האקדמי שעסק בתנועות הנוער ובהתפתחותן הצביע על השינוי שחל בהן. ראובן כהנא מתאר בספרו "נעורים והקוד הבלתי פורמלי" (כהנא, 2007) את השינוי שחל בתנועות. לדבריו, "תור הזהב" של התנועות שהחל ב-1925, נמשך רק עד אמצע שנות ה-60. "בעבר שילבו התכניות כמה סוגי ידע וערכו אינטגרציה אידאולוגית ביניהן, ואילו כיום השפעת האידאולוגיות קטנה יותר (חוץ מאשר בתנועות הדתיות ובתנועות הימין), ויש יתר חשיבות לסוגי ידע אחרים (מדע, פילוסופיה)".

שינוי נוסף שעליו מצביע המחקר (כהנא, 2007; שפירא, פייר ואדלר, 2004) הוא ביחס בין האידאולוגיה והחברותא (כלומר, פעילות שאינה מונעת ממניעים אידאולוגיים אלא חברתיים) בפעילות בתנועות הנוער ובמניעים של בני הנוער להצטרף אליהן. על פי מחקרים אלו, השתנה המאזן לטובת החברותא. אגב, לא ברור מתי החל השינוי. מהמחקר שהוצג אף לא ברורה תכלית השינוי; האם מדובר בהקטנת המשקל האידאולוגי בכלל, או האידאולוגי-פוליטי בפרט. במחקר שנערך בנושא (לוטן, 1964) בקרב חניכי תנועת הנוער העובד והלומד, ישראלים ותיקים ועולים חדשים וצאצאיהם, עולה כי כבר אז בני שתי הקבוצות תפסו את תנועת הנוער במונחים חברתיים יותר מאשר אידאולוגיים. מחקר נוסף (שפירא, אדלר ולרנר, 1973) הראה

⁴ מסגרת מטעם משרד החינוך המסדירה ומאגדת את החינוך הבלתי פורמלי בישראל. כיום היא באחריות מ'מנהל וחברה ונוער'.

⁵ י' דרור, משבר החינוך בתנועת העבודה, מאמר מתוך אתר 'תנועת העבודה הישראלית' <http://tnuathaavoda.info/zope/home/8/1105642319>

כי כבר אז "הטיפול התנועתי, בשהותו בתנועה, נהנה בעיקר מהחיים החברתיים של "להיות במעגל", להיות ביחד בטיול, בקומז'יק, בשיר...". עבודה נוספת שפורסמה בשנת 2001 (פייר, 2002) מגדירה את מניעי ההצטרפות לתנועה בצורה מעט אחרת. לדבריה קיימים שלושה מניעים מרכזיים המעורבים בתהליך הבחירה בתנועות הנוער: מניעים אידאולוגיים, מניעים חווייתיים, ומניעי זמינות ונחות. הממצאים המרכזיים בהקשר זה מראים כי בני נוער 'תנועתיים' הבאים מרקע דתי מייחסים חשיבות מכרעת למניע האידאולוגי כשהם בוחרים להצטרף לתנועת נוער. בני נוער חילוניים, לעומת זאת, מייחסים חשיבות מרכזית למניע החווייתי. ממצא זה מבליט את השפעתם הרבה של המעגלים הקהילתיים שאליהם משתייכים בני נוער אלה, השפעה הבאה לידי ביטוי באמצעות דינמיקה היוצרת תיחום חברתי (social closure), וזה מכונן את הצעירים לבחירה ה'ראויה'. מניע הזמינות והנחות נמצא, כמצופה, כבעל חשיבות רבה בבחירת תנועת הנוער. עם זאת, נמצא כי רמת השכלה גבוהה של המשפחה ממתנת מניע זה: בנים ובנות למשפחות משכילות מוכנים לוותר על נוחות במונחים של מרחק, זמן, וכיוצא בהם כשהם בוחרים להצטרף לתנועת נוער ובלבד שהארגון החינוכי הוולונטרי יענה לציפיות האידאולוגיות והחווייתיות שלהם.

בניתוח "עלות-תועלת" של הפעילות בתנועות כיום, לאחר ולמרות השינויים שהוזכרו, עדיין העשייה החברתית עצמה מהווה ערך חשוב ומשמעותי, ותנועות הנוער מהוות פלטפורמה מצוינת למימוש. צעיר שהגיע לתנועה ושותף לפעילות חברתית-קהילתית תורמת, יספוג את הערכים מתוך החוויה, גם אם הגיע מתוך מניעים אחרים לגמרי - מניעי "חברותא". למרות השינויים שהוזכרו, גם כיום תרומתם של המעטים רבה ומשמעותית, ורבים עדיין רואים קשר מובהק בין הפעילות בתנועות לבין המחויבות של צעירים לחברה. הדבר בולט במיוחד בפעילות בשנת שירות המובלת ע"י תנועות הנוער, וכן בשירות בצה"ל (בתפקידי הפיקוד שאותם תופסים יוצאי התנועות).

מצב תנועות הנוער בישראל כיום (העשור הראשון של המאה ה-21)

בשנת 2003 כינסה שרת החינוך לימור לבנת "ועדה לבדיקת מאפייני תנועות הנוער כבסיס לקריטריוני הקצאה" בראשות פרופ' רנה שפירא⁶. לכאורה, עסקה הוועדה בענייני תקצוב, אולם בפועל היא ביצעה ניתוח מעמיק של מצב תנועות הנוער בישראל ושל הרקע הערכי שלהן. בנוסף, הגדירה הוועדה המלצות הנוגעות הן לתקצוב והן להערכתן על-פי קריטריונים ממלכתיים. מסקנות הוועדה, שהוגשו למשרד החינוך בספטמבר 2003, היוו מצע לתקנות חדשות שהוצעו, והגדירו ועיגנו את פעילותן של התנועות השונות במדינה. סקירה זו מתבססת על דו"ח הוועדה וכן על שיחות עם גורמים במשרד החינוך. עבודת הוועדה התבססה על מקורות מידע רבים כגון מומחים בתחום, אנשי תנועות הנוער עצמן וכן על תוצאות מפקדי

⁶ ראה נספח א'- הגדרות ואמירות מתוך דו"ח ועדת שפירא (2003).

תנועות הנוער משנים שעברו. בעקבות עבודת הוועדה הוקמה ועדה ליישום המסקנות (בראשות מר יוסי לוי) ותוקנו תקנות תמיכה (2005) המיישמות חלק ניכר מהמלצות הדו"ח. כיום, התייחסות המדינה לתנועות הנוער מתבצעת לפי קריטריונים ברורים יחסית, המתייחסים לשני תחומים עיקריים: המצע האידאולוגי של התנועות - קריטריון המשמש כאחד המדדים להכרה בתנועת הנוער באמצעות סף הזכאות, ונפח הפעילות בהן - המהווה את המדד למימון התנועות (חשוב להדגיש שעיקר המימון לפעילותן מגיע מתקציב המדינה). מדיניות זו שונה מהמדיניות שהייתה נהוגה בעבר אשר יצרה קשר בין הרקע האידאולוגי של התנועה ותקצובה, כך שתנועות ציוניות ובעיקר ממלכתיות קיבלו העדפה תקציבית.

הערכים המרכזיים לתנועות הנוער, על-פי דו"ח שפירא:

1. הזדהות עם עקרונות מגילת העצמאות.

2. חינוך לקיום בחברה דמוקרטית ליברלית. חינוך להפעלת חשיבה ביקורתית ומוכנות והיערכות לשינוי.

3. מעורבות, אחריות ומחויבות חברתית-קהילתית.

4. סובלנות - יחס לאחר, לשונה, כפרטים וכקבוצות.

5. מימוש עצמי חברתי ואישי.

6. ייחודיות התנועה. ערכים של קבוצות השותפות לאידאולוגיה בתנאי שהם נמצאים

בתחום הקונצנזוס הישראלי והולמים את ערכי מגילת העצמאות.

מימון נוסף ונפרד מוקצה לתנועות הנוער לפרויקט "שנת השירות" – פעילות שנפחה הולך וגדל עם השנים.

במקביל להקמת הוועדה, עוסק משרד החינוך באמצעות המחלקה לתנועות הנוער בפעילות נוספת לחיזוק הפעילות בתנועות הנוער:

א. קורסי ניהול משותפים למזכ"לי תנועות הנוער.

ב. אמנה בין משרד החינוך, הרשויות המקומיות ותנועות הנוער לפעילות משותפת.

ג. המשרד הוציא בשנת 2008 חוזר מנכ"ל חדש (החוזר האחרון יצא בשנת 1986⁷) המסדיר את הפעילות המשותפת של תנועות הנוער עם בתי הספר⁸. החוזר החדש ממשיך את המגמה של יישום מסקנות ועדת שפירא, כשהוא נותן תוקף לקריטריונים הנ"ל להכרה ותקצוב תנועות נוער. מבחינה ערכית, יש לציין לחיוב כי המסמך משנת 2008 מרחיב לגבי המבנה והמנגנון הדמוקרטי של התנועה, מדגיש את ערכי הסובלנות לאחר ואת המימוש העצמי⁹. עם זאת, ביחס לחוזר משנת 1986, הערכים הלאומיים והחלוציים כמעט ולא מקבלים בו ביטוי.

⁷ ראה נספח ב' - הגדרות ואמירות מתוך חוזר מנכ"ל משרד החינוך, 1986.

⁸ ראה נספח ג' - חוזר מנכ"ל משרד החינוך: הנחיות לפעילות תנועות הנוער במוסדות חינוך, 2008.

⁹ מופיע בנספח לחוזר של 2008 'עקרונות להכרה בתנועות הנוער לצורך בחינת זכאותן לתמיכה':

http://cms.education.gov.il/NR/rdonlyres/1637F033-C972-430E-9248-CF37B824DB0A/83328/doc_st3a_7_13_3_nispach1.doc

מבחינה מנהלתית, בחוזר מ-1986 נקבע כי "הרשויות המקומיות מתבקשות להגיש עזרה כספית לתנועות הנוער". ב-2008, לעומת זאת, עניין מחויבותה של הרשות המקומית לתמוך בתנועות הנוער תקציבית לא מופיע. גם מחויבות בתי הספר והרשויות לפתיחת מתקניהם לפעילות התנועות אחר הצהריים, המפורטת בחוזר מ-1986, לא מופיעה בחוזר החדש.

נתונים נוספים על תנועות הנוער הפועלות כיום:

- ❖ תנועות הנוער הינן גופים נתמכים ולא כפופים למשרד החינוך. לפיכך פעילותן אינה מותנית אלא בפעילות על פי החוק. התמיכה הכלכלית של משרד החינוך מותנית בעמידתן בקריטריונים הערכיים שהוזכרו לעיל, וכן במאפייני הפעילות ונפח הפעילות שלהן. תנועות הנוער הינן עמותות ובכך כפופות לתקנות של רשם העמותות.
- ❖ על-פי כל הסימנים, לא קיים מסמך "חזון" של המדינה לשילוב תנועות הנוער במסלול החינוך הכולל (מגן ועד בגרות). מסמך כזה יכול להתוות את השילובים הדרושים, מבחינה ערכית, פדגוגית וארגונית בין הגורמים השונים המעורבים בתהליכי החינוך של הילדים והנוער.
- ❖ המעקב והבקרה על פעילות תנועות הנוער מתבצעים בעיקר באמצעות ביצוע אומדנים (שבעבר נקראו מפקדים). באומדן האחרון שבוצע בשנים 2005-2006 נמצאו מספר מאפיינים חשובים על פעילות התנועות¹⁰. האומדן התבסס על ראיונות טלפוניים עם כ-90% (!) ממדריכי תנועות הנוער, ובנוסף נערך שאלון פעילות ועמדות במסגרת מבחני המיצ"ב בבתי-הספר. תוצאות המפקדים הרשמיות פורסמו בשנת 2009¹¹. ההשוואה המתבקשת בין אומדן תנועות הנוער האחרון בכלל ובין המפקדים הקודמים קשה ובעייתית. האומדן והמפקדים נערכו בשיטות ספירה שונות כך שקשה להשוות ביניהם. באומדן האחרון נספרו (ע"פ קריטריוני תקצוב קשיחים יותר) 178,000 חניכים בתנועות השונות. להערכת המשרד ישנם בפועל כ-250,000 חניכים פעילים, מתוכם כ-60% בנות ו-40% בנים. בנוסף לבני-הנוער חניכי התנועות, פעילים במסגרתן כ-2100 חניכי שנת שירות (מתוכם כ-800 לא מתוקצבים).
- ❖ תקציב התנועות. התקציב הכולל של משרד החינוך למימון פעילות תנועות הנוער הינו תקציב שאינו תלוי במספר החניכים בהן. עוגת התקציב הזו מחולקת בין התנועות השונות על-פי גודלן היחסי. שיטה זו בעייתית מכיוון שהיא יוצרת קונפליקט בקרב ראשי התנועות: מצד אחד מעוניינים להגדיל את התקציב הכולל לתנועה באמצעות הגדלת נתח התנועה והגדלת מספר החניכים. מצד שני מעוניינים להגדיל את התקציב לחניך וזאת באמצעות הקטנת מספר החניכים בתנועה. בעיה נוספת בניהול התקציב היא חוסר היציבות בתקציב הכולל. למשל, כפי שמוצג בטבלה, בשנים האחרונות הוגדרו שינויים דרמטיים בתקציב. תקציב זה מוגדר באופן תלוי במספר החניכים.

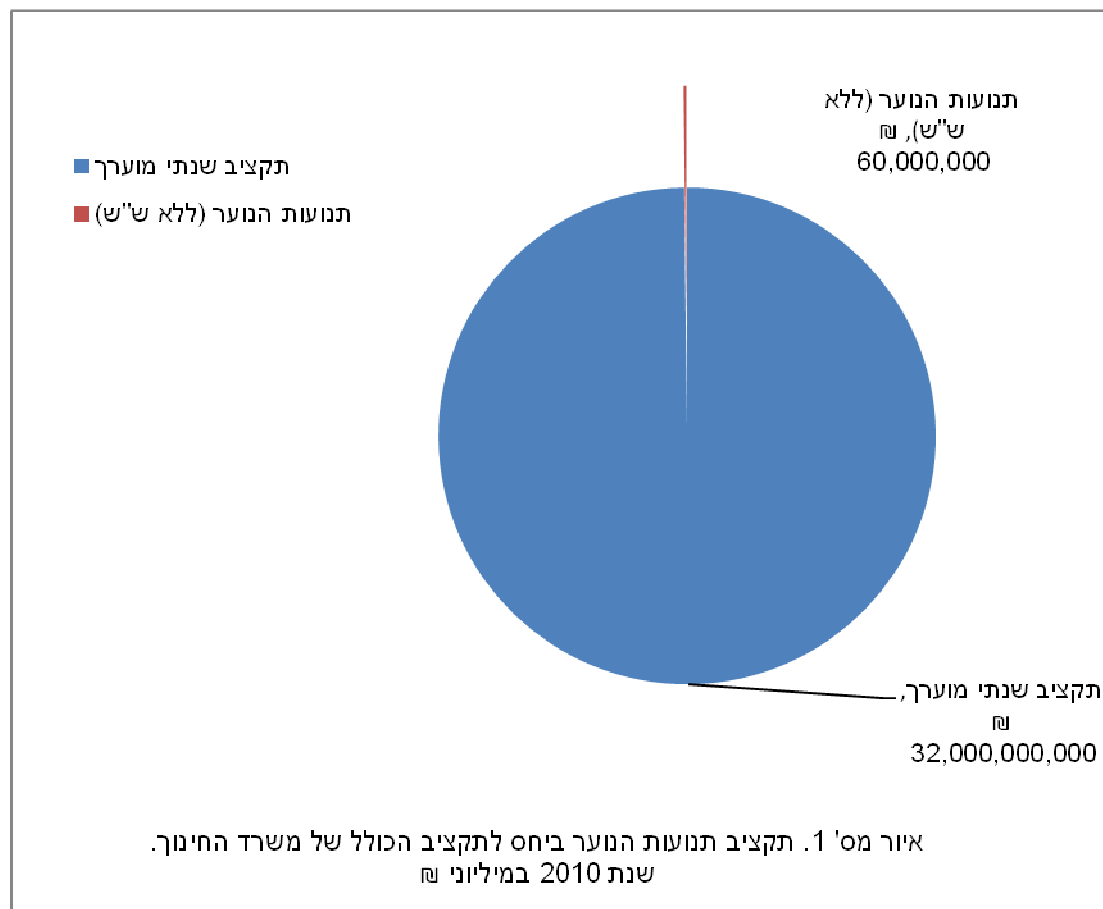
¹⁰ ראה נספח ד' - הודעה לעיתונות: משרד החינוך סיים את תהליך אומדן הגודל של תנועות הנוער 2005

¹¹ ראה נספח ה' - סיכום דו"ח תנועות הנוער בישראל - תמונת מצב לשנים 2005-2006

2009	2008	2007	2006	
30,000	28,000	26,000	26,000	תקציב שנתי מוערך
65	40	48	32	תנועות הנוער (ללא ש"ש)
0.22%	0.14%	0.18%	0.12%	חלק יחסי מתקציב המשרד:

טבלה מס' 1. תקציב תנועות הנוער ביחס לתקציב הכולל של משרד החינוך (מיליוני ₪).

❖ מעניין במיוחד הוא שיעור התקציב למטרה זו מתוך כלל תקציב משרד החינוך. מתוך תקציב המשרד כולו - כ-30 מיליארד ₪ רק כחצי אחוז מוקדש לכלל הפעילות הבלתי פורמלית. התקציב המוקדש למימוש ישיר של תנועות הנוער מפתיע עוד יותר ונע סביב 0.2%. אמנם החל משנת 2009 קפץ התקציב בצורה משמעותית אך עדין מדובר בשיעור מזערי מהתקציב השנתי הכולל של המשרד. ללא ספק, ללא כל פרופורציה למשך הזמן שהחניכים שוהים במסגרות אלו, ובעיקר ללא פרופורציה לחשיבותה של סוג הפעילות המועברת שם ואיכותה.

❖ לא קיים מחקר השוואתי מסודר העורך השוואה בין פעילות תנועות הנוער בישראל ובעולם. נתונים חלקיים ביותר מצביעים על מספר עובדות מעניינות. בישראל 30-25% מהנוער חברים בתנועות, לעומת 50% במדינות "חברתיות" כמו פינלנד (המספר כולל חברים בארגוני ספורט

ותרבות). בגרמניה ובצ'כיה שיעור החברים בתנועות עומד על כ-7% ו-15%, בהתאמה (כולל ארגוני ספורט ותרבות). חלק מההבדל בין שיעור החברים אינו נובע מהבדל אמיתי אלא מהבדל בשיטת הספירה. למשל, בצ'כיה סף "כניסה" למפקד תנועות הנוער הוא בגודל של 40 חניכים ומעלה, בעוד שבשראל ארגונים קטנים כלל לא מוכרים לצורך זה. (דוגמה: בכל אחת מהעמותות "בית הגלגלים" ו-"כנפיים של קרמבו" - כ-400 חניכים). נתון השוואתי מעניין נוסף הוא הקשר בין התנועות לרשויות המקומיות ולבתי הספר. בחלק מהמדינות הרשות המוניציפלית מחויבת על-פי חוק לתמוך בתנועות הנוער. בישראל, הקשר הזה היה מבוסס בעבר על הנחיות חוזר מנכ"ל של משרד החינוך משנת 1986¹², שבהן קיימת המלצה של המשרד לרשויות המקומיות לתמוך תמיכה כספית וארגונית בתנועות. ואולם בהנחיות החדשות והמעודכנות שפורסמו בחוזר משנת 2008 נושא זה הושמט¹³. כאמור לעיל וללא קשר לחוזר, הגדרה אמנה בין התנועות, משרד החינוך והרשויות המקומיות המשרטטת קווים לדמותו של שיתוף הפעולה ביניהן, אולם לאמנה אין תוקף מחייב בחוק.

❖ מלבד מחקר השוואתי בינלאומי, גם המחקר בישראל על פעילותן של תנועות הנוער אינו מספק מספיק מידע לגבי פעילותן ותרומתן לחינוך ולמדינה, מלבד מחקרים היסטוריים שונים (למשל, מחקריו של פרופ' יובל דרור). שני המחקרים היחידים שבוצעו בנושא זה פורסמו בשנים 1979 ו-1999. המחקרים מתארים תמונת מצב בשנות ה-70 וה-90 וממעיטים לבצע השוואות ולציין מגמות המאפיינות את פעילות התנועות. למרות קיום מפקדים פורמליים של משרד החינוך, קיים קושי בהשוואה ביניהם (ובעיקר בביצוע מחקרי עומק היכולים לזהות מגמות דמוגרפיות, ומגמות השפעה לתנועות השונות. מחקר חריג¹⁴ של משרד הביטחון מצביע על קשר ברור בין הפעילות במסגרת "שנת-השירות" בתנועות הנוער לבין מידת ההתנדבות של מתגייסים לתפקידי פיקוד, קצונה ולחימה, אשר מצביעים ללא ספק על תוצאה חיובית של הפעילות במסגרת זו). בעיה נוספת, אולי אף קודמת לקיום המחקרים, היא כי לא קיימים מדדים ברורים לבחינת השפעת תנועות הנוער על הנוער ועל המדינה.

❖ למרות מיעוטם של מחקרים אקדמיים, קיימות עדויות רבות להשפעתן החיובית של תנועות הנוער על התודעה, ובעיקר על פעילות לפתרון בעיות חברתיות שונות במדינה. מלבד הדוגמאות שהוזכרו לעיל בנוגע לפעילות התנועות למען קליטת עליה, התיישבות ושנת-שירות, ניתן להצביע על השתתפות לקויי למידה באוכלוסיית המדריכים ורכזי הנוער בתנועות - פעילות אשר מזמנת לאנשים אלו הצלחות, ומאפשרת להם להשתלב בחברה ולתרום לה, למרות קשייהם¹⁵.

¹² ראה נספח ב' - הגדרות ואמירות מתוך חוזר מנכ"ל משרד החינוך, 1986.

¹³ ראה נספח ג' - חוזר מנכ"ל משרד החינוך: הנחיות לפעילות תנועות הנוער במוסדות חינוך, 2008.

¹⁴ ראה נספח י' - מיצוי בוגרי שנות השירות בשירות הצבאי, עוזר בכיר לגיוס, האגף הביטחוני-חברתי, משהב"ט, מרץ 2010

¹⁵ לדוגמה ראה: 'שילוב חניכים עם צרכים מיוחדים בתנועת הצופים', מתוך אתר תנועת הצופים:

http://www.zofim.org.il/magazin_item.asp?item_id=268120982416

❖ יש לציין כי במהלך השנים, גם בתנועות הנוער התקיימה מגמה של צמצום חלקם של תכנים ערכיים לטובת פעילות כיף חוויתית. המגמה באה לידי ביטוי בעיקר בפעילותן, אולם יותר מכך היא התבטאה במטרות וביעדים שתנועות שונות הגדירו לעצמן. בעקבות פעילות ועדת שפירא, והצורך של כל תנועה לאפיין את עצמה, ניתן לזהות שינוי משמעותי בתחום זה. נראית מגמה של חזרה לאמירה אידאולוגית של התנועות. (לדוגמה, בתנועת מחנות עולים: מחזירים את הטיולים הרגליים ל"אופנה").

❖ המחקר האחרון (שפירא, אדלר ופייר, 1999) שעסק גם בדימוין של תנועות הנוער בקרב בוגרי תיכון מצביע על ירידה מתמדת בדימוין. "ההילה של תנועות-הנוער בתקופת היישוב ולאחר קום המדינה נמוגה יחד עם ירידת קרנם של ערכים קולקטיביים בכלל, ושל התנועה הקיבוצית והחברה השיתופית בארץ בפרט. תנועת-הנוער היחידה ששומרת עדיין על כוח משיכה רב בקרב אוכלוסייתה היא תנועת 'בני-עקיבא'...". אין ספק כי הגורם שהביא לשינוי זה הוא השינוי החברתי-סוציולוגי הכולל שחל בקרב החברה בארץ, אולם ברור גם כי ניתן לשנות מגמה זו באמצעים "מודרניים" של פרסום ושיווק, בדומה לדרך שבה מפרסמים כיום קונספטים אחרים כגון אופנה או תכניות "כוכב נולד" למיניהן. כאמור לעיל, מחקרם של שפירא, אדלר ופייר התייחס גם לסוגיות חברתיות, שם הראה כי "תנועות" (התמדה בפעילות התנועה) ו"אידאולוגיה" (השתייכות לתנועה אידאולוגית) תורמות לחיזוקה של הזהות הקולקטיבית-לאומית של החניכים.

❖ תרומתן של תנועות הנוער הוכרה על-ידי המדינה באופן רשמי בשנת 2008 שבה זכתה מועצת תנועות הנוער בפרס ישראל על מפעל חיים. בין נימוקי השופטים לבחירה היו גם הדברים הבאים:

"תנועות הנוער החלו את פעילותן בתקופת היישוב מלפני קום המדינה ופעלו מתוך מחויבות לחזון הציוני לעידוד עלייתם של צעירים יהודים למדינה שבדרך. לאחרונה ראינו אותן מסייעות לתושבי הצפון או פועלות במקלטים בשדרות. בין תקופות אלו קמה ונבנתה מדינת ישראל, וצעירי התנועות השונות שירתו בעירות הפיתוח, קלטו גלי עלייה, נחלצו למפעלי ההתיישבות, קיימו קשרים עם צעירים בקהילות היהודיות בעולם, פעלו במסגרת שנת שירות שלישית בתגבור יישובים בעירות פיתוח ובאזורי ספר, חיזקו את החברה הדמוקרטית וסייעו בשילובם של חניכים בעלי צרכים מיוחדים.

תנועות הנוער פעלו תוך מחויבות ערכית ותחושת שליחות והטביעו בחבריהן חותם של אמונה, רגישות לאחר ורצון להפוך את החברה למסגרת שטוב לחיות בה. בימים של תהיות וספקות היו חניכי התנועות עוגן חינוכי ערכי שאפשר פיתוח תחושת שייכות לחברה בישראל על כלל רבדיה.

תנועות הנוער השכילו בגיבוש מפעל חינוכי ייחודי המתבסס על מנהיגות של בני נוער החונכים את הצעירים מהם ומפתחים במשותף יכולות לליבון שאלות ערכיות מרכזיות

לחברה, דרכים ייחודיות להיענות לאתגרים ופתרונות יצירתיים ופתוחים למצוקות ולקשיים הנקרים בדרכם של חברות ויחידים.
מושגי המפתח של החברה בישראל בנויים על יוצאי תנועות הנוער לדורותיהם: אהבת השיטוט בשבילי הארץ, היציאה להגשמה, שירי היחד ליד המדורה, מפעלי הקיץ, שנת השירות והנכונות התמידית להירתם למשימות."

למרות הכרה רשמית זו, מדיניות התמיכה וההקצבה בתנועות לא השתנתה באופן מהותי, ותפיסת מקומן של התנועות נשארה כשהייתה, תוך התעלמות מתפקידן החשוב ומהמקום המרכזי שהן יכולות לתפוס בחיי הנוער.

מה בוצע עד היום?

מלבד פעולות משרד החינוך שהוזכרו לעיל, בשנת 2007 הונחה על שולחן הכנסת הצעת חוק החינוך הבלתי פורמלי לילדים ונוער, התשס"ז-2007, של חברי הכנסת מיכאל מלכיאור ויואל חסון¹⁶ להסדרת האחריות המוניציפלית לחינוך הבלתי פורמלי. הצעה זו הוגשה שוב, בנוסח זהה, גם ב-2009 על ידי חבר הכנסת אלכס מילר¹⁷. מעיון בהצעה עולה כי היא אינה מפורטת דיה בכדי לגשר על הפערים הקיימים בתחום החינוך הבלתי פורמלי, זאת לאור העובדה שהיא עוסקת אך ורק בהיבט הפורמלי, ובהסדרת אחריות המדינה לחינוך משלים. כדי להפוך את ההצעה לאפקטיבית יש לפרטה ולהגדיר בה את מכלול המטרות, התפקידים ודרכי הפעולה של החינוך הבלתי פורמלי בישראל.

¹⁶ ראה נספח ו'.

¹⁷ <http://www.knesset.gov.il/privatelaw/data/18/451.rtf>

4. רציונל ההצעה

לאור ניתוח המצב הקיים והנתונים ההיסטוריים, בבסיס ההצעה עומדת המטרה המרכזית: העצמת תנועות הנוער באמצעות הגדלת מספר המשתתפים בהן, הגדלת נפח הפעילות בהן, החזרת הפעילות בתנועות לקונצנזוס ועידוד מובילות חברתית באמצעותן. כל אלו יביאו, להערכתי, להישגים משמעותיים בתחום החינוך הערכי, אשר כאמור, מהווה את אחת מנקודות התורפה בחינוך הכללי בשנים האחרונות. לתנועות הנוער יש, כאמור, חשיבות רבה בהובלת הפעילות החברתית והערכית בישראל ובמימושה (ראה בפרק המבוא, "הבחירה בתנועות הנוער כמנוף לשינוי", עמ' 7). חיזוק תנועות הנוער, תוך שימת דגש על הפן הערכי שבהן, יכול להוות מנוף לחיזוק הסולידריות החברתית ולחיזוק הזהות הקולקטיבית-הלאומית הנחלשת. המטרה החשובה מכל, בעיניי, היא חיזוק הבסיס הערכי והחברתי, וההנעה לאקטיביזם חברתי בכלל ובהתאם לערכי מדינת ישראל בפרט, במסגרת פעילות תנועות הנוער. ללא הצבת מטרה זו והשגתה, אין טעם לממש את שאר הצעותינו האופרטיביות (כדוגמת תוספות תקציב ומנהל תקין) ולא ניתן לצפות כי הצעות אלו יהוו ערובה מספקת למהפך של ממש בזהות הנוער ובמעורבותו הציבורית.

בשל כך, המטרה האופרטיבית המיידית שעלינו לדאוג לה, והיא בבחינת אבן יסוד לכל הבאות אחריה, היא יישומן, ולא רק אימוצן המלא, של המלצות ועדת שפירא באשר לעקרונות הערכיים והמהותיים של תנועות הנוער שיזכו להכרה ותקצוב. עקרונות אלה מתמצים בהזדהות עם עקרונות מגילת העצמאות, הכוללים, בין היתר, ערכים של התנדבות, עשייה ושירות - למען הקהילה, החברה והמדינה – מדינת ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית. כפי שנכתב בדו"ח ועדת שפירא, "לתפיסתנו, מגילת העצמאות היא מסמך שלם ויש לחנך לאורו כשלם. יש למצוא דרכים להעביר את ערכי מגילת העצמאות כמכלול, במסגרת התכנים החינוכיים שמאמצות התנועות לעצמן ומתרגמות אותם בפעילותן".

מטרה נוספת שיש להציב הינה חיזוק הפן האידאולוגי של התנועות, ודרישה מהן להעמיק את תפיסתן הערכית, הייחודית והאוניברסלית, מתוך דיון והתעמקות בתפיסה זו במסגרת הפעילות בתנועות. היחלשותו של הפן האידאולוגי מהווה מכשול עיקרי בפני השבת מעמדן ההיסטורי של התנועות, והשיבה אליו צריכה להיעשות בשני מישורים: האחד הינו המישור האוניברסלי, שאמור להוות בסיס ערכי משותף לכל תנועות הנוער. מישור זה כולל את אהבת האדם וכיבודו, את החינוך לציונות כפי שמשתקף ממגילת העצמאות, את ערכי החלוציות ואהבת המולדת, לקיבוץ ולמיזוג גלויות וליחס של כבוד ואחריות לטבע ולארץ, לחי ולצומח. המישור השני הוא המישור הייחודי, שמתבטא בערכיה ההיסטוריים של כל תנועה; החל מסוציאליזם והומניזם וכלה בערכי א"י השלמה.

ההצעה מציגה באופן מצומצם שורה של פעולות בתחומים שונים אשר יביאו כמכלול להשגת המטרה.

5. המדיניות המוצעת

המדיניות המוצעת תכלול שילוב של מספר גורמים:

א. חיזוק הפן האידאולוגי של התנועות, זה האוניברסלי וזה הייחודי. התניית ההכרה הרשמית והתמיכה התקציבית של המשרד בחיזוק מרכיבים אלה ובכללם המרכיבים הציוניים, כפי שמשקפים במגילת העצמאות ומפורטים בתיקון לחוק החינוך הממלכתי תש"ס, ובהם החינוך למורשת ישראל, תולדות מדינת ישראל, תולדות העם ומסורת ישראל, חינוך לערכי חלוציות ולאהבת המולדת. נושא זה ראוי שייכלל גם בהנחיות ובתקנות מטעם המשרד וגם בחקיקה ראשית בתחום.

ב. תקציב. הגדלת תקציב תנועות הנוער לפעילות שוטפת, וכן לפרסום ולשיווק. התקציב הקיים היום מאפשר פעילות מצומצמת מאוד של תנועות הנוער ובוודאי מקשה על הרחבת הפעילות בהן. בשנים האחרונות נתח תקציב החינוך המופנה לפעילות תנועות הנוער מהווה רק כ-0.14% מתקציבו הכולל של המשרד. בנוסף לתקציב הקבוע המופנה לפעילות שוטפת, יש להגדיל את התקציבים הייעודיים לעידוד פעילויות ייחודיות בתחומים שהמשרד רוצה לשים עליהם דגש, כגון ירושלים כבירת ישראל, היסטוריה יהודית, קיבוץ גלויות וכדומה, בהתאם לערכים המוזכרים לעיל.

יש למצוא פתרונות תקציב על ידי שיתוף פעולה של גורמים נוספים אשר אמורים להיות שותפים לתמיכה בתנועות הנוער ובראשם הרשויות המקומיות.

ג. מְנָהָל. יצירת מודל חינוכי רב-שנתי שיתווה תהליך חינוכי לילדים ונוער, החל מגיל גן, בי"ס יסודי, בי"ס תיכון, תנועות נוער, שנת-שירות או מכינה, פעילות הכנה לחיים לאחר השירות הצבאי ושילוב תנועות הנוער בצורה רציפה יותר בפעילות הבית-ספרית, ובצורה זו חיזוק מוסד "יום לימודים ארוך". יש להביא לחיזוק מעמדם של תנועות הנוער אל מול בתי הספר והרשויות המקומיות. תנועות הנוער צריכות להוות חלק משמעותי מהתפיסה האסטרטגית הכוללת של משרד החינוך בחזון ובתוכניות לטווח הארוך.

ד. חקיקה. עדכון ויתר פירוט של התקנות הקיימות ושל החוק המוצע של חברי הכנסת מלכיאור וחסון. מומלץ ליצור חקיקה המאפשרת "חינוך חינוך" בתנועות הנוער, ובכך לעודד בדרך נוספת השתתפות של בני נוער במפעל התנועות.

ה. מחקר. כאמור, אחת הבעיות המרכזיות בניתוח תרומתן של תנועות הנוער הינה מיעוטם של מחקרי עומק בתחום, אשר צריכים להתבסס על מדדים סובייקטיביים ובעיקר מדדי תסמינים לגבי השפעתן בפועל של התנועות. לכן, ההמלצה היא לפעול לשיפור התשתית המחקרית וההשוואתית:

❖ הגדרת מדדים ברורים למדידת השפעת תנועות הנוער. מדדים כמו מידת התרומה לחברה (בשירות אזרחי או צבאי), הגעה למשרות בכירות בסקטורים השונים, לימודים גבוהים, הישגים אישיים מרשימים בתחומי המדע, התרבות והספורט ועוד.

❖ ביצוע מחקרי עומק (כמותיים ואיכותניים) לבחינת השינוי שחל במהלך השנים בדמוגרפיה של התנועות, בערכיהן ובתרומתן למדינה, לחברה ולפרט לאורך שנים. במחקרים אלו יש להשתמש במדדי התרומה שצוינו לעיל.

6. מקורות

- א. י' דרור, 'משבר החינוך בתנועת העבודה', מאמר מתוך אתר 'תנועת העבודה הישראלית':
[/http://tnuathaavoda.info/zope/home/8/1105642319](http://tnuathaavoda.info/zope/home/8/1105642319)
- ב. א' חלמיש (2007), 'למה באמת הלכנו לתנועה', מאמר ביקורת על הספר "נעורים והקוד הבלתי-פורמלי", הארץ, 21/08/07, <http://www.haaretz.co.il/hasite/spages/895843.html>
- ג. ה' ניר, 'תנועות נוער ציוניות בגולה', מאמר מתוך אתר 'תנועת העבודה הישראלית'
<http://tnuathaavoda.info/zope/home/8/1100599284/>
- ד. א"ע כהן (1999), 'החינוך הבלתי פורמאלי', בתוך "יובל למערכת החינוך בישראל",
משרד החינוך תשנ"ט,
<http://www.snunit.k12.il/sachlav/noar/main/upload/.tharticle/formaledu.doc>
- ה. ר' כהנא (2007), בהשתתפות ת' רפופרט, 'נעורים והקוד הבלתי-פורמלי: תנועות נוער במאה העשרים ומקורות הנעורים הפוסט-מודרניים', מוסד ביאליק והמכון לחקר הטיפוח בחינוך, האוניברסיטה העברית.
- ו. מ' לוטן (1964), 'עמדות וערכים בתנועת הנוער - סיכום מחקר חברתי'. בית-המדרש ע"ש ברל כצנלסון.
- ז. מ' מלכיאור (התשס"ז, 2007), הצעת חוק החינוך הבלתי פורמאלי לילדים ונוער,
<http://www.melchior.org.il/viewpage.asp?pageid=305>
- ח. ר' שפירא, ח' אדלר, מ' לרנר ור' פלג (תשל"ג, 1973), 'חולצה כחולה וצווארון לבן', הוצאת עם עובד, ת"א.
- ט. ר' שפירא, ח' אדלר, מ' לרנר ור' פלג (תשל"ט, 1979), 'חולצה כחולה וצווארון לבן, מחקר על עולמם החברתי של בוגרי תנועות נוער בישראל', הוצאת עם עובד, ת"א.
- י. ר' שפירא, ח' אדלר, ש' פייר (1999), 'לא צריך נוסטלגיה: תנועות הנוער הן כאן ועכשיו אבל קצת אחרת', דו"ח מחקר למשרד החינוך והתרבות, אוניברסיטת ת"א, ביה"ס לחינוך; האוניברסיטה העברית, ביה"ס לחינוך.
- יא. ר' שפירא, ח' אדלר, ש' פייר (תשס"ד, 2004), 'חולצה כחולה, עניבה ירוקה, כיפה סרוגה - לא רק נוסטלגיה, גם כאן ועכשיו: פרופיל חברתי של תנועות הנוער בישראל', בתוך: ז' גרוס וי' דרור (עורכים) חינוך כאתגר חברתי - לזכרו של פרופ' מוטי בר-לב ז"ל, אוניברסיטת בר-אילן ואוניברסיטת ת"א, הוצאת רמות, עמ' 153-171.

7. נספחים

א. נספח – הגדרות ואמירות מתוך דו"ח ועדת שפירא (2003)

עמוד	ציטוט
5	חשיבותן של תנועות הנוער כגופים מחנכים מוטמעת בחברה הישראלית עוד מתקופת היישוב, טרם הקמת המדינה. היקפה של ההתארגנות בתנועות הנוער ועוצמת השפעתה היא תופעה ייחודית לחברה הישראלית, העונה הן על צרכי המתבגרים והן על צרכי החברה.
5	התכנים שבהן עוסקות תנועות הנוער משתנים מתנועה אחת לרעותה, אך בכולם נמצא הקניית ערכים, ונורמות ושאיפות במישור הכלל-חברתי ובמישור האישי
8	סוגיית הש"ש - כמו כן אנו ממליצים להעמיק בלימוד המפעל המיוחד ששותפות לו כמה תנועות השולחות בוגרים הדוחים שירותם לצה"ל (המוכרים בכינויים "שישינים", על פי ראשי התיבות שנת שירות) לסייע ליישובים ולתושבים הזקוקים לכך. אין כל ספק כי זהו אחד המפעלים הראויים לכל שבח. יחד עם זאת מן הראוי לבדוק מהי בדיוק העזרה הניתנת; האם אין סכנה בהעלאת רמת ציפיות לזמן קצר מצד מקבליה מבלי שלתנועה המקיימת את המפעל יהיה אורך נשימה להמשיכו עד העברתו לידיים אחרות; מהם מדדי ההצלחה של המפעל מבחינתו של בוגר התנועה ומבחינתה של הקהילה המסתייעת; מה ההבדלים בין הש"ש בתנועות שונות; והאם סוג אחד "יותר טוב" מרעהו מבחינת תוצאות הפעילות הן מהצד המסתייע והן ביחס למסייע המתנדב.
13	שלושה מעגלי השתייכות והזדהות: <ul style="list-style-type: none"> • תרבות תנועתית המשותפת לתנועות כולן • תרבות תנועתית ייחודית. • התרבות המקומית : התרומה עשויה להיות משולשת: הקהילה נתרמת משיתוף הפעולה ומהגברת יכולת ההשפעה של התנועות הפועלות בה, סניפי התנועות נתרמים משיתוף הפעולה, מהלמידה המשותפת של מאפייני הקהילה וצרכיה ומהעשרה והפריה כתוצאה מעבודה משותפת. ולבסוף - התנועות נתרמות מהשיח שנוצר ביניהן ומבנייתה של תרבות תנועתית משותפת.
14	תנועה ציונית, כעולה מתקנת תנועות הנוער ובהעדר הגדרה תמציתית בכתובים, היא תנועה בעלת תפיסת עולם ציונית ואני מאמין אידאולוגי ייחודי לה, שיש לה זיקה לגוף פוליטי או למפלגה פוליטית או ללא זיקה כזו. תנועה ממלכתית ציונית היא תנועה כללית באופייה, בעלת עצמאות רעיונית וארגונית, שאינה מזוהה מפלגתית ואין לה זיקה לארגון פוליטי, ואשר משרד החינוך, המהווה חלק מהנהלתה, מפקח על פעולתה ומנחה אותה.

	תנועות אחרות הן אלה שאינן ציוניות (תנועות חרדיות או ערביות).
	(תקנה תקציבית 47-14-24 "פעולות ומפעלים של תנועות הנוער" 1999)
17	הוועדה זיהתה, כאמור, שתי בעיות עיקריות: האחת - הגדרות שונות לתנועות הנוער, והשנייה - דרכי הבדיקה
18	. כדוגמה להבדלים מהותיים נציין את השמטת המילים "השקפת עולם ציונית, לאומית וחלוצית" ממבחי "תנועות הנוער האחרות", וכן את העדר המשפט "לראות ערך מחייב בשירות בצה"ל או בשירות לאומי מקביל", המופיע בהגדרות "תנועות הנוער הציוניות" ו"הממלכתיות ציונית" בלבד.
18	תנועות "אחרות": אשר להגדרה "תנועות אחרות" שנוספה ב-1999, ניתן להניח שהרעיון שעמד בבסיס החלטה זו היה לאפשר ריבוי של ארגוני נוער העוסקים בפעילות למען החברה והנוער, וכי המדינה מעוניינת לסייע בהקמתם ובתקצובם מתוך ההבנה, שכל שירבו התנועות ויתגונו, כך ניתן יהיה להגיע באמצעותן לאוכלוסיות השונות המרכיבות את הפסיפס המאפיין את החברה הישראלית כיום. ניתן מסמכים שונים שהגיעו לוועדה אכן מלמד על שיקולים אלה. אולם בצד כוונות אלו עומדות דילמות הקשורות לרצון להדגיש את המכנה המשותף. היינו, לוודא קיומם של תבחינים משותפים לכל התנועות ולהבטיח מתן תגמולים על-פי קריטריונים זהים; השאיפה לא להרבות בפיצול; והדילמה המתייחסת לגודל אופטימלי שצריך שיהיה לתנועה ויכולתה להרים מפעל תנועתי עם תשתיות ארציות הולמות.
19	רקע הסטורי
20	מטרת החינוך הממלכתי היא להשתית את החינוך היסודי על ערכי תרבות ישראל והישגי המדע, על אהבת המולדת ונאמנות למדינה ולעם ישראל, על אימון בעבודה חקלאית ובמלאכה, על הכשרה חלוצית ועל שאיפה לחברה הבנויה על חירות, שוויון, סובלנות, עזרה הדדית ואהבת הבריות. סעיף 2 לחוק לימוד חובה (הכוונה היא לחוק חינוך ממלכתי)
21	בין השנים 1996 - 1999 הגיע הוויכוח לשיאו, והוגשו חוות דעת של היועץ המשפטי לממשלה הן לגבי תנועת הצופים והן לגבי השימוש במילה "ציונות"... מחוות הדעת ניתן ללמוד, כי שימוש במונח "ציונות" פירושו כי המדינה היא מדינה ציונית, אך אין הוא גוזר בהכרח על התנועות החרדיות והערביות לחנך לציונות.
22	גלי העלייה הגדולים הבאים בזה אחר זה, השסעים החברתיים המאפיינים את החברה הישראלית, והתמורות המדיניות והחברתיות הפוקדים אותה, הביאו לשינוי במערך האידאולוגי שלה. השיח הפוליטי נתפס כיום כלגיטימי, וכך גם החלק שנטולות בו תנועות הנוער מימין, משמאל ומהמרכז, דתיים וחילוניים כאחד.

22	<p>עשייה המישור החברתי-לאומי: צמצום פערים חברתיים ו/או קליטת עלייה, עבודה עם נוער שוליים ועם נוער בעל צרכים מיוחדים, עבודה בשכונות ביישובי עדיפות חברתית ועוד</p>
	<p>יש מקום למנהלים ... לעודד את תלמידיהם להצטרף לתנועות הנוער השונות ... בעבר היה חשש, שכניסתן של תנועות הנוער יוצרת "פוליטיזציה" לא רצויה של המערכת החינוכית. הזמנים הללו חלפו והמגמה היום היא הפוכה: להסתייע בתנועות הנוער ככל האפשר ולראות בהן שותפות מלאות בחינוך. חוזר מנכ"ל סב/2 מאוקטובר 2001</p>
24	<p>"ממלכתי" - טובת הכלל, פעילות בקרב בני מיעוטים, טיפוח שנת שירות בעיירות פיתוח וביישובי עדיפות חברתית, ועוד</p>
25	<p>משמעותה של המלצה זו היא קיומה של הגדרה אחידה המשותפת לכל תנועות הנוער. מהגדרה זו נובעים התבחינים, וכל תנועה שתעמוד בתבחינים אלה תוגדר כתנועת נוער, תפוקח על ידי מחלקת תנועות הנוער במשרד החינוך, ותהיה זכאית לקבל תקציב כתנועת נוער. כך גם לגבי תנועות הנוער "האחרות": כולן יחויבו לעמוד במבחנים זהים - חינוכיים מהותיים וארגונים כמותיים, ללא הגדרות נפרדות או תנאים מבחינים. (ועדת שפירא, 2003).</p>

ב. נספח – הגדרות ואמירות מתוך חוזר מנכ"ל משרד החינוך, 1986

(הנחיות לביצוע החלטת הממשלה בדבר פעילות תנועות הנוער בבת-הספר, תשמ"ו):

א. המשרד מתיר את פעולתה של כל תנועה ציונית-חלוצית שתקיים, בין-היתר, את התנאים:

- i. הזדהות עם מטרות החינוך הממלכתי: "מטרת החינוך הממלכתי היא להשתית את החינוך היסודי במדינה על ערכי תרבות ישראל והישגי המדע, על אהבת המולדת ונאמנות למדינה ולעם-ישראל, על תודעת זיכרון השואה והגבורה, על אמון בעבודה חקלאית ובמלאכה, על הכשרה חלוצית, על שאיפה לחברה בנויה על חירות, שוויון, סובלנות, עזרה הדדית ואהבת הבריות".
- ii. חינוך להגשמה אישית של משימות חלוציות בהתיישבות, בספר, בעיירות הפיתוח ובפרברי הערים ולהיענות לתביעות המדינה להתנדבות בשטחי הביטחון, התרבות ומיזוג הגלויות בישראל.

ב. מתוך: קריטריונים להכרה בתנועות נוער חדשות (כיום כבר לא קיים ומנוסח בעדינות):

- i. על תנועת הנוער להיות מושתתת על הזדהות מלאה עם העם היהודי, עם התנועה הציונית, עם מדינת ישראל ועם משטרה הדמוקרטית. עליה להיות נאמנה למגילת העצמאות ולראות בשירות בצה"ל ערך מחייב.
- ii. עליה לחנך להגשמה אישית-חלוצית, על פי היעדים והערכים העולים בקנה אחד עם השקפת עולם יהודית-ציונית, לאומית-חלוצית.
- iii. עליה לפעול מתוך ההכרה בערך ההתיישבות החלוצית, ועליה להקים גרעיני נח"ל תנועתיים כביטוי לכיוון החלוצי.
- iv. עליה לקיים פעילות נפרדת לחלוטין ממערכת החינוך הפורמאלית.
- v. עליה להיות תנועה רשומה כחוק כעמותה, המנהלת מאזנים כספיים, מבוקרים על-ידי רואה חשבון.
- vi. אחדות ישראל הוא ערך חשוב ומרכזי בתפיסת העולם הציונית-לאומית: לפיכך לא תוכר תנועה שתוקם על בסיס עדתי.

ג. קיימות הנחיות לפיהן "משרד החינוך יעודד את פעילות הנוער בבת-הספר היסודיים" ו-"העל-יסודיים".

- i. "הרשויות המקומיות מתבקשות להגיש עזרה כספית לתנועות הנוער, כפי שנוהג משרד החינוך והתרבות, וזאת בהתאם לקריטריונים שיומלצו על ידו ותוך התייעצות עם מנהל אגף הנוער במחוז".
- ii. "הרשויות המקומיות מתבקשות לאפשר לתנועות הנוער המוכרות להשתמש במבנים ובמתקנים של בית הספר לאירועים מיוחדים, על דעת מנהל בית הספר ובתיאום בין תנועות הנוער במקום... כמו כן, מתבקשות הרשויות המקומיות להעמיד במועדים קבועים את המתקנים המצויים בבת-הספר הגדולים ובמתנ"סים

(ברכות שחייה, מגרשי ספורט, אולמות וכו') לרשות קבוצות מאורגנות של תנועות
הנוער..."

ד. אנקדוטות:

i. "המשרד מחשיב את הטיולים המסורתיים של תנועות הנוער...נקבעו מסלולי
הטיולים של תנועות הנוער כדלקמן:

1. כיתה ט' – מים לים

2. כיתה י' – מדבר-יהודה (מצדה ועין-גדי)

3. כיתה י"א – אילת

4. כיתה י"ב – מכתשים והר-הנגב."

ii. "משרד החינוך והתרבות רואה חשיבות רבה בשיגור של משלחות של חניכי
תנועות נוער לקהילות היהודיות בחו"ל לצרכי הסברה וחינוך. אנו ממליצים לשחרר
מלימודים את חניכי התנועות היוצאים למשלחות אלה בהסכמת ההורים, בתנאי
שיקבלו אישור מוקדם מאגף הנוער במשרדנו."

ג. נספח – חוזר מנכ"ל משרד החינוך:

7.13-3 הנחיות לפעילות תנועות הנוער במוסדות חינוך (2008)

2. רציונל

2.1 תנועת הנוער היא ארגון חינוכי ארצי המסייע ותורם לשימור ולפיתוח של ערכים חברתיים וממלכתיים. היא מחנכת להזדהות עם ערכיה של מדינת ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית וליחס של כבוד לזכויות האדם, לתרבותו ולהשקפותיו של הזולת ולערכי חלוציות והגשמה כפי שהם באים לביטוי במגילת העצמאות. תנועת הנוער תורמת לסביבה ולקהילה שהיא פועלת בהן ומחנכת לאור ערכים ייחודיים מתוך מגמה להעצים את החניך כפרט וכחבר בקבוצה ותוך דגש על היות התנועה מסגרת של צעירים למען צעירים. תנועות הנוער הן עמותות עצמאיות הנתמכות על ידי המשרד במסגרת תקנה תקציבית שמספרה 24-14-47. פעילותן בין כותלי בית הספר תותר מכיתה ד' ועד כיתה י"ב (על העקרונות להכרה בתנועות נוער ראה בנספח א להלן).

2.2 משרד החינוך מתיר ומעודד את פעילותה של כל תנועת נוער מוכרת בבתי הספר בתנאי שפעילותה תושתת על העקרונות האלה:

א. חיזוק החינוך הבלתי-פורמאלי תוך שקידה על חינוך האדם הצעיר על ידי פעולות חינוכיות, חברתיות ועיוניות ועל ידי פעולות ספורט, נפש ופנאי

ב. מימוש מטרות החינוך הממלכתי (מתוך [חוזר הוראות הקבע סא/2\(א\)](#), סעיף [3.4-4](#)):

- לחנך אדם להיות אוהב אדם, אוהב עמו ואוהב ארצו, אזרח נאמן למדינת ישראל, המכבד את הוריו ואת משפחתו, את מורשתו, את זהותו התרבותית ואת לשונו;
- להנחיל את העקרונות שבהכרזה על הקמת מדינת ישראל ואת ערכיה של מדינת ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית ולפתח יחס של כבוד לזכויות האדם, לחירויות היסוד, לערכים דמוקרטיים, לשמירת החוק, לתרבותו ולהשקפותיו של הזולת, וכן לחנך לחתירה לשלום ולסובלנות בין בני אדם ובין קהילות ועמים
- לפתח את אישיות הילד והילדה, את יצירתיותם ואת כישרונותיהם השונים למיצוי מלוא יכולתם כבני אדם החיים חיים של איכות ושל משמעות
- להעניק שוויון הזדמנויות לכל ילד וילדה ולאפשר להם להתפתח על פי דרכם וליצור אווירה המכבדת ומעודדת את השונה והתומכת בו
- לטפח מעורבות בחיי החברה הישראלית, נכונות לקבלת תפקידים ולמלאם מתוך מסירות ואחריות, רצון לעזרה הדדית, תרומה לקהילה, התנדבות וחתירה לצדק חברתי במדינת ישראל
- לפתח יחס של כבוד ואחריות לסביבה הטבעית וזיקה לארץ, לנופיה, לחי ולצומח"

ג. חינוך הנוער לרעיון קיבוץ הגלויות, טיפוח הקשר עם חלקי העם היהודי בגולה וחתירה למיזוג גלויות בישראל

ד. הימנעות משיתוף חניכי התנועה ומדריכיה בפעילות מפלגתית.

3. דרכים לשיתוף פעולה בין משרד החינוך לבין תנועות הנוער המוכרות

3.1 בבתי הספר היסודיים

א. משרד החינוך רואה חשיבות רבה בשיתוף פעולה ובראיית הרצף החינוכי בין בתי הספר וצוותי החינוך בהם ובין תנועות הנוער, מדריכיהן וצוותי החינוך בהן כדי לטפח בוגרים מעורבים, שותפים ואחראים בחברה.

ב. משרד החינוך יעודד את פעילות תנועות הנוער המוכרות בבתי הספר בדרכים האלה:

1) רצוי כי בכל בית ספר יתמנה מורה לשמירת הקשר עם תנועת הנוער (רכז חינוך חברתי). מורה זה יתאם וילווה את פעילות תנועות הנוער בבית הספר, ובין היתר יזמן את מדריכי התנועות לפגישה עם מנהל בית הספר ועם מורי הכיתות הגבוהות ויזמין את המורים להיכרות עם הפעילות החינוכית של התנועות.

2) מומלץ כי במועצה הפדגוגית של בית הספר תינתן מפעם לפעם סקירה על פעולתן של תנועות הנוער, ייערך דיון על חשיבותה של תנועת הנוער, ותימצאנה דרכים לעידוד פעולתן של התנועות ולשיתוף פעולה בין לבין בית הספר במקום. ראוי לשתף בדיונים אלו את נציגי תנועות הנוער ביישוב.

3) שיחות על חשיבותה ועל מהותה של תנועת הנוער תיערכנה בכיתות החל מכיתה ד' של בתי הספר היסודיים, בשעת חינוך. נציגי תנועות הנוער המוכרות המקיימות פעילות ביישוב יוזמנו לשיחות אלו.

4) בית הספר יסייע לתנועות הנוער בגיוס חניכים חדשים מקרב תלמידיו ויעשה מאמץ להקצות זמן להצגה של התנועה ומטרותיה במהלך יום הלימודים ברבעון הראשון של שנת הלימודים.

5) בית הספר לא ימנע מחניכי תנועות הנוער להופיע בתלבושת התנועה או לענוד את סמל התנועה, ככל שהדבר עולה בקנה אחד עם כללי הלבוש הנהוגים בבית הספר.

6) המדריכים יוכלו להיכנס לבית הספר לפגישות עם חניכים בשעת ההפסקות הגדולות ובתיאום מוקדם עם הנהלת בית הספר.

7) הנהלת בית הספר תפנה את תשומת לבם של ההורים לעובדה שמתקיימת הסברה בכיתות על ערכה של תנועת הנוער ועל האפשרות של הצטרפות

התלמידים לתנועות, כדי שההורים יוכלו לקבוע את עמדתם בנוגע להצטרפות ילדיהם.

8) המורים יביאו בחשבון כי יום הפעילות המוגברת של תנועות הנוער הוא יום שלישי או יום רביעי, לפי ההסדר המקומי, ויקלו ביום זה, במידת האפשר, בשיעורי הבית ובקביעת בחינות ליום המחרת.

9) י"א באדר נקבע כיום פעילות מרכזי של תנועות הנוער. בבתי הספר הממלכתיים-דתיים ט"ו בשבט הוא יום מרכזי נוסף. חברי תנועות הנוער שירצו להשתתף (בהסכמת ההורים) באותם ימים בעלייה לתל חי ולביריה, בנטיעות או בכינוסים ארציים שיאורגנו על ידי תנועות הנוער ישוחררו מהלימודים בבית הספר.

3.2 **בבתי הספר העל-יסודיים**

א. משרד החינוך מעודד את פעילותן של תנועות הנוער גם בבתי הספר העל-יסודיים, ומבקש מהנהלות בתי הספר לשתף פעולה עם תנועות הנוער ולעודד את הצטרפות התלמידים אליהן ואת השתתפותם הפעילה בפעולותיהן ולסייע להם ככל האפשר בגיבוש גרעיני שנת שירות וגרעיני נח"ל ובפעולות אחרות, בהתאם לבקשת תנועות הנוער במקום.

ב. להלן הנחיות לשיתוף פעולה בין משרד החינוך והנהלות בתי הספר העל-יסודיים ובין תנועות הנוער המוכרות:

1) במועצות הפדגוגיות של בתי הספר ייערך דיון על מהותה ועל חשיבותה של תנועת הנוער, ותגובשנה דרכים לעידוד פעילותן של תנועות הנוער ולשיתוף פעולה בינן לבין בית הספר העל-יסודי. רצוי שנציגים של מועצת תנועות הנוער יוזמנו לדיונים אלה.

2) רכז החינוך החברתי-הקהילתי בבית הספר / מנחה מועצת התלמידים הבית-ספרית ילווה ויתאם את פעילות תנועות הנוער בבית הספר ויסייע לשיתוף פעולה בנושאים חינוכיים-חברתיים ביזמת בית הספר או ביזמת תנועות הנוער במקום.

3) במרוצת השנה תיערכנה בכיתות שיחות על הנושא "מהותה וחשיבותה של תנועת הנוער". השיחות תיערכנה בשעת חינוך, ביזמת מנהל בית הספר, רכז החינוך החברתי-קהילתי בבית הספר / מנחה מועצת התלמידים הבית-ספרית, מחנך הכיתה או מדריכי תנועות הנוער, במועד שיקבע המנהל. לשיחות יוזמנו נציגי תנועות הנוער המוכרות.

4) מומלץ כי מנהלי בתי הספר העל-יסודיים יימנעו מקביעת פעילות בחופשות הרשמיות במסגרת בית הספר שיש בה כדי להפריע להשתתפותם של תלמידים חברי תנועות הנוער בפעילות תנועתם. תיאום מראש בין המנהלים למדריכים יוכל למנוע התנגשות בין הפעילויות.

5) המורים מתבקשים, במידת האפשר, לא לקבוע בחינות לימים שלאחר ימי הפעילות השבועיים הקבועים של תנועות הנוער.

6) המנהלים יתחשבו ביום הפעילות השבועי של תנועות הנוער, שהוא יום שלישי או יום רביעי, לפי ההסדר המקומי, בבואם לקבוע פעילות חינוכית מעבר לשעות הלימודים הרגילות.

7) תנועות הנוער מקיימות באופן מסורתי כמה מפעלים חד-יומיים. מנהלי בתי הספר מתבקשים לשחרר מהלימודים באותם ימים תלמידים חברי תנועות הנוער שירצו להשתתף בפעילות המאורגנת על ידי תנועת הנוער שהם משתייכים אליה, בתנאי שניתנה הסכמת הוריהם. אלה האירועים שמקיימים בהם מפעלים חד-יומיים:

- ט"ו בשבט – נטיעות
- י"א באדר – יום העלייה לתל חי או לביריה
- קונגרס תנועות הנוער ב"יד ושם"
- יום תנועות הנוער הארצי/המקומי
- מירוץ הלפיד היוצא ממודיעין בחנוכה
- אירועים נוספים באישור מנכ"ל משרד החינוך.

8) משרד החינוך רואה חשיבות רבה בשיגור משלחות של חניכי תנועות הנוער לקהילות היהודיות בחו"ל לצורכי הסברה וחינוך ומשלחות לפולין. מומלץ לשחרר מלימודים את חניכי התנועות היוצאות למשלחות אלו בהסכמת ההורים, בתנאי שיקבלו אישור מוקדם ממינהל החברה והנוער במשרדנו.

9) בית הספר לא ימנע מחניכי תנועות הנוער להופיע בתלבושת התנועה או לענוד את סמל התנועה, בתנאי שהדבר עולה בקנה אחד עם כללי הלבוש הנהוגים בבית הספר.

החוזר באתר משרד החינוך:

<http://cms.education.gov.il/educationcms/applications/mankal/etsmedorim/7/7-13/horaotkeva/k-2009-3a-7-13-3.htm>

נספח א' לחוזר: 'עקרונות להכרה בתנועות הנוער לצורך בחינת זכאותן לתמיכה':

http://cms.education.gov.il/NR/rdonlyres/1637F033-C972-430E-9248-CF37B824DB0A/83328/doc_st3a_7_13_3_nispach1.doc

ד. נספח - הודעה לעיתונות: משרד החינוך סיים את תהליך אומדן הגודל של תנועות הנוער 2005 מתוך:

<http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/Noar/TechumeiHaminhal/ChinuchChevrathi/HodaahLeitonuth.htm> (נשלף באוגוסט 2010)

בתחילת שנת 2003 החליטה שרת החינוך התרבות והספורט, לימור לבנת, על הקמת ועדת מומחים בראשותה של פרופ' רנה שפירא ("ועדת שפירא") לקביעת קריטריונים אחידים להגדרת תנועות הנוער. בתום שנת עבודה הגישה הוועדה את המלצותיה לשרת החינוך ולמנהלת הכללית.

מההמלצות שאומצו במלואן על-ידי הנהלת משרד החינוך נבעו שינויים ב-3 תחומים עיקריים:

- ❖ ועדת יישום הגדירה תבחינים חדשים שהגדירו באופן אחיד את כל תנועות הנוער
- ❖ דרך שונה לאיסוף נתונים ולדיאלוג שוטף עם התנועות, כתחליף למפקד שינויים בבניית התקציב

בנתונים שיוצגו להלן באים לידי ביטוי השינויים בכל התחומים הנ"ל. על-מנת ליישם את ההמלצה הנוגעת לשיטה חלופית למפקד פנה מינהל חברה ונוער לאגף הערכה ומדידה במשרד החינוך לביצוע ההליך.

מטרות המדידה וההערכה:

- ❖ בחינת העמידה של תנועות הנוער בתנאי הסף המופיעים במבחני התמיכה
- ❖ מדידת גודלן היחסי של תנועות הנוער
- ❖ מתן משוב למטה המשרד ולתנועות על פעילויות, עמדות, הכשרה, ערכים וכיו"ב במטרה לשפר את עבודתן.

היערכות להכנת תוכנית מדידה והערכה

תוכנית המדידה שנבנתה על-ידי צוות אגף הערכה בשיתוף מינהל וחברה ונוער התבססה על מבחן התמיכה בתנועות הנוער, על דו"ח ועדת שפירא, פגישות עם הנהלת מועצת תנועות הנוער (מת"ן) ועם כל אחת מהתנועות בנפרד, סקירת הספרות המקצועית בנושא חינוך בלתי פורמאלי, לימוד המפקדים הקודמים וניתוחם, סיורים בסניפים ובמפעלי הקיץ של התנועות ולימוד חומרים כתובים של התנועות הכוללים תיאור תנועה, תיאור פעילויות, חומרי הדרכה וכד'. המדידה וההערכה התבססה על שכבת ההדרכה, הצעירה והבוגרת, כמקור מרכזי למידע על התנועות. שכבה זו היא ליבת התנועה ומהווה בסיס לכל פעילותה על פי העיקרון של נוער מחנך נוער. עמידת התנועות בתנאי הסף ואמידת גודלן נעשה על-פי דיווח המדריכים על היקף השתתפות חניכים בפעילות - בהתאם להגדרות מבחני התמיכה, תוך הצלבת מידע ממקורות שונים כגון תצפיות, ראיונות, שאלונים ומסמכים - ובמיוחד גיבוי המידע מהמדריכים באמצעות מידע משאלוני תלמידים המשתתפים במיצ"ב. דרך זו אפשרה הימנעות מטעויות דגימה.

תהליך המדידה וההערכה לווה על-ידי ועדת היגוי בראשות מינהל חברה ונוער, שחבריה היו פרופ' יובל דרור מאוניברסיטת תל-אביב, מומחה לחינוך בלתי-פורמאלי (וחבר בוועדת שפירא), ד"ר חגי קופרמינץ מאוניברסיטת חיפה, מומחה למדידה ולהערכה, נציג מועצת תנועות הנוער נציגי מינהל חברה ונוער, נציגי אגף הערכה ומדידה ונציגת הלשכה המשפטית.

אוכלוסיית ההערכה כולה:

- ❖ מדריכים בתנועה - רואיינו בראיון טלפוני מקיף 26,000-כ מדריכים בכל תנועות הנוער (כ-92% מכלל המדריכים).
- ❖ חניכים בתנועה - הועברו שאלונים 201,000-כל תלמידים בכיתות ה'-ט' הלומדים בבתי-ספר שהשתתפו במיץ"ב תשס"ה (כמחצית מבתי-הספר היסודיים וחטיבות הביניים בחינוך הרשמי והמוכר -- מגזר היהודי וערבי ובתי-הספר של החינוך החרדי).
- ❖ סניפי התנועות - נערכו ביקורים 10-ב סניפים בכל תנועה לפי בחירתה בהם רואיינו רכזי הסניפים.

הקו המנחה את העבודה עם התנועות הוא שיתוף פעולה, דיאלוג שוטף ושקיפות מלאה. לשם כך התקיימו: מפגשי היכרות עם כל מזכ"לי התנועות ופגישות שוטפות עם אנשי "מועצת תנועות הנוער", לרשות כל תנועה הועמד איש קשר מצוות ההערכה, התקיימה פגישה אישית של אנשי הצוות עם כל תנועה בנפרד

וביקור במפעלי הקיץ. תוכנית ההערכה, כלי ההערכה ומודל החישוב הוצגו לנציגי כל התנועות. הערכת גודלן של תנועות הנוער על פי שיטת אומדן חדשה המהווה תחליף לשיטת המפקד שהייתה נהוגה שנים רבות, מציינת את סיום המעבר לשיטת התקצוב כפי שהוצעה בדוח שפירא. השלמת יישום מסקנות דוח שפירא יחד עם חתימת האמנה להסדרת פעילותן של תנועות הנוער ברשויות המקומיות- אמנה שנחתמה בין משרד החינוך, מרכז השלטון המקומי, מרכז המועצות האזוריות, מועצת

תנועות הנוער וכלל מתנועות הנוער- מהווה צעד גדול לקידום ולהסדרת פעילותן של תנועות הנוער בחברה הישראלית.

להלן תוצאות אומדן הגודל היחסי של תנועות הנוער (2005):

מדרגה	טווח	התנועות	גודל יחסי ממוצע
9	יותר מ-25%	הצופים	26.6%
8	25%-20.1%	הנוער העובד והלומד	21.1%
7	20%-15.1%	בני עקיבא	17.6%
6	15%-10.1%	בנות בתיה	11.6%
5	10%-7.1%	אף תנועת נוער	
4	7%-4.1%	השומר הצעיר, עזרא	4.1%
3	4%-3.1%	הצופים הערבים	3.3%
2	3%-2.1%	האיחוד החקלאי, המחנות העולים, מכבי הצעיר, הנוער הלאומי	2.5%
1	2%-1%	אריאל	1.8%
		בית"ר, תנועת הנוער הערבי	
		היכלי הענייג, תנועת הנוער הדרוזי	
		תנועות בהתאמות	
		תנועות בהקמה	

הערה: בנתונים המובאים בלוח אין משום קביעת זכאות לקבלת תמיכה כלשהי מהמשרד. תמיכת המשרד תוענק רק לתנועת נוער שתמצא זכאית לה, בהתאם למבחן התמיכה ובכפוף לכל הוראותיו.

ניתן לשרטט את דמותה של תנועת הנוער הישראלית הטיפוסית ככזאת שהעוגן האידיאולוגי שלה מבוסס על ערכים אוניברסאליים הומניסטיים ברוח ערכי מגילת העצמאות, שמקיימת מוסדות פנימיים והתנהלות ארגונית דמוקרטית בדרך-כלל, שדוגלת ברוח ובעשייה התנדבותית מגוונת ובתרומה לקהילתה ולחברה בכלל, שמצהירה ומיישמת סולידאריות וסובלנות כלפי קבוצות שונות בתוכה ובאוכלוסייה סביבה, שמזמנת לצוותה ולחבריה אפשרויות להתנסויות, להתפתחות תפקידית ולמימוש עצמי ושמקפידה על מערכי הכשרה, ליווי והדרכה מסודרים ורצופים.

עוד ניתן לקבוע, כי התנועות מקיימות אוטונומיה מול מערכות חיצוניות בכלל, ומול מערכת החינוך הפורמאלי בפרט, ומתנהלות על בסיס וולונטרי.

שתי ההערכות, בשתי השנים, הניבו, "בגדול", תמונת דומות לגבי התנהלות התנועות. עם זאת, ניתן להצביע על מספר מגמות של שינוי בין ההערכה הראשונה לשנייה, לקראת הלימה גבוהה יותר עם דרישות התקנה. כלומר, תנועות לקחו לתשומת לבן הערות והמלצות והראו, במידה כזאת או אחרת, מי יותר מי פחות, "התיישרות" עם תנאי התקנה.

בחלק מהתנועות הוותיקות, בעלות מסורת ארוכת שנים, כמעט שלא נמצאו שינויים, מעבר לשיפורים קלים. נראה, כי קיומה של מסורת מגובשת של התנהלות ממצבת או מקבעת את מעמדן התנועתי הבלתי מעורער. תנועות אחרות - בהן חלק מהתנועות הקטנות, הדתיות, החרדיות והערביות - הושפעו במידה רבה יותר מן ההערכה הראשונה ומהמלצותיה.

מאפיינים כמו גודל התנועה, מגזרה, מיקומי סניפיה, חילוניותה/דתיותה וייחודיותה אחראים לשוני בין התנועות מחד, ולדמיון בין תנועות מסוימות, מאידך. כך למשל נראה, כי בתנועות קטנות קיימים יחסים קרובים יותר בין הסניפים ולבין מטה התנועה ובעלי התפקידים השונים, וכן בין הסניפים לבין עצמם, עד כדי אווירה משפחתית, בעוד שבתנועות הגדולות הקשרים הללו פורמאליים יותר ומתנהלים בערוצים ממוסדים.

גם עיקר אחיזתה של התנועה, במרכזים עירוניים או ביישובים קטנים ומרוחקים, משפיע מאוד על ההצטרפות אליה - הן מבחינת הצורך/אי-הצורך לגייס חניכים מול תנועות מתחרות והן מבחינת מעמדה המסורתי המובן-מאליו ביישוב - כמו גם על האפשרויות למגעים ולמפגשים מגוונים, ולשילובם של אחרים בפעילות הסניפית.

סניפים מאותה תנועה יכולים להיראות שונים למדי זה מזה (עירוני מהתיישבותי) ודומים, לעומת זאת, לסניפים בעלי מאפיינים משותפים (כמו גודל, פריפריאליות) מתנועות אחרות. ואכן, כאשר בוחנים את מידת אחידותן ועקביותן התוך-תנועתית של התנועות, על כל אחד מתנאי הסף שתוארו, נראה, כי סביב תנאי סף מסוימים מתגבשת התנהלות אחידה, בהירה, מובחנת וחד-משמעית, ההופכת סניפים מאותה תנועה לדומים מאוד זה לזה (למשל,

דמוקרטיה, מימוש עצמי, הכשרה, זיקה לחינוך פורמאלי), ואת התנועה עצמה לבעלת קוהרנטיות פנימית גבוהה וחזות אחידה וברורה. תנאי סף אחרים "מזמינים", מעצם מהותם, שוני בין סניפים ושונות תוך-תנועתית (כמו מעורבות חברתית, ההתייחסות למגילת העצמאות ולסובלנות, הדגשת הייחודיות, תוך התנהלות צמודה אליה), מה שגורם לתנועות מסוימות להיראות כעשויות פחות ממקשה אחת. דבר זה בא לידי ביטוי גם, ובמיוחד, כאשר בוחנים את "רמת ההצהרה" מול, "רמת השטח" של תנועה. ואמנם, בתנועות מסוימות ניכר תיאום סביר עד גבוה בין שתי רמות אלו (למשל, לגבי מגילת העצמאות ומימוש עצמי) ובתנועות אחרות יש עדות לפערים, אם כהתנהלות תנועתית כוללת ואם בשל שונות גבוהה בין הסניפים (מעורבות וסולידאריות חברתית, דמוקרטיה, וולונטריות, זיקה לחינוך פורמאלי).

ואמנם, למרות שכל התנועות עונות לתנאי התקנה, קיימים ביניהן הבדלים משמעותיים, המצביעים על שונות רבה וטווח רחב של התנהלות תנועתית, ומשתנים מסוימים, כמו מימוש עצמי, נמצאים גבוה בכל התנועות ואימננטיים להווייתן (ועולים ומתעצמים עם הגיל), אך משתנים אחרים, כמו דמוקרטיה, חינוך על-פי מגילת העצמאות וחינוך בלתי פורמאלי, זוכים לווריאציות רבות. אבחנה זו רלוונטית במיוחד לגבי תנועות שבפרופיל החינוכי/ערכי שלהן יש רמות גבוהות של מרכיב אחד או אחדים (למשל, מימוש עצמי, מעורבות חברתית) ורמות נמוכות של מרכיב אחר.

טיבם של הגופים הייצוגיים בסניפים ובתנועה והתנהלותם - דרכי בחירתם, אופן פעולתם וסמכויותיהם - מבטאים את אופייה הדמוקרטי של תנועת נוער. ואכן, קיומם/אי-קיומם של גופים ומוסדות (בתנועות בעלות מסורת דמוקרטית פועלים כמעט בכל הסניפים או ברובם גופים ייצוגיים נבחרים כמו, למשל, מועצת חניכים סניפית של השכבה הבוגרת בלבד ו/או של חניכים צעירים, מועצת חניכים ארצית, ובתנועות גדולות לפעמים גם מועצת חניכים אזורית, וועדות שונות), נוהלי הבחירה אליהם (בסניפים ובכלל התנועה), בעלי הזכאות לבחור ולהיבחר (חניכי השכבה הבוגרת בלבד או גם הצעירה), אופן קבלת ההחלטות (בהצבעה - "בשיטת הרוב קובע" או באמצעות שכנוע) וסמכויות החלטה (גוף מחליט או רק מייעץ) מבחינים בין תנועות וגם בין סניפים בתוך אותה תנועה. במספר סניפים, בחלק מהתנועות, נראה כי תהליך הבניית המוסדות הייצוגיים לא נשלם עדיין ויש צורך בחידוד הסמכויות ובחיזוק גופים אלה. זאת, במטרה לייצר הזדמנויות לאימון באזרחות פעילה, להפעלת מוסדות דמוקרטיים ולהבנת תהליכיהם, ולחיזוק האמונה בפתרון בעיות בדרך דמוקרטית.

הזהות האפוליטית/הפוליטית של התנועה מהווה גם היא מרכיב מרכזי בשונות בין התנועות. בעוד שבתנועות האפוליטיות מתמקדים בנושאים חברתיים ואקטואליים (שוויון חברתי, ערכים הומאניים אוניברסאליים) ונמנעים מעיסוק בנושאים הפוליטיים, הרי שבתנועות הפוליטיות מהווים הדיונים הפוליטיים וההשתתפות בעצרות והפגנות חלק אינטגרלי מפעילות התנועה.

המורכבות הפוליטית והצורך להלך בין הטיפות באים לידי ביטוי רב יותר בתנועות הערביות, אשר פועלות במציאות אידיאולוגית מורכבת ובתוך לחצים סותרים לא פשוטים (מחד, הזהות

הפלשתינית של האוכלוסייה הערבית בישראל, ומאידך ההשתייכות האזרחית למדינת ישראל; מחד, לחצים ותחרות מצד תנועות בדלניות יותר, ומאידך - מה שהם תופסים כעין בוחנת של החברה הישראלית-יהודית). ניכר כי הן מבקשות לאמץ עקרונות משני הצדדים (זהות פלשתינית מחד, ודו-קיום במדינת ישראל, מאידך) מבלי להיגרר לקיצוניות, עליה יאלצו לשלם מחיר באחד הצדדים. על-ידי הצפת העניינים, לצד הימנעות מגלישה לעמדות קיצוניות מכאן או מכאן, מנסים ראשי התנועה ליצור מרחב פעולה שבו יתאפשר לקדם רעיונות וערכים במטרה להשפיע על הצעירים ועל החברה הערבית-ישראלית כולה.

גם הפרשנות הניתנת על-ידי התנועות למעורבות חברתית איננה אחידה, על-אף שהנושא עומד על סדר יומן של כולן. נפח נכבד מהפעילות הוא מן הסוג של גמילות חסדים והוא בא לידי ביטוי באיסוף מזון וחלוקתו ובפעילויות מול אוכלוסיות במצוקה. נדירות יותר (אם כי קיימות בחלק מהתנועות) הן פעולות התנדבות וסיוע אשר באות כמענה לצורכי האוכלוסייה, מתוך מפגש דיאלוגי, וכחיבור ממשי, שיש בו גם הדדיות, דו-כיוונית וקבלה, ולא רק נתינה. אמירה חברתית משמעותית השואפת לחולל שינוי חברתי (כמו למשל הכשרת אליטות מקומיות בשכבות חלשות, התערבות של ממש לאורך זמן בקרב אוכלוסייה נזקקת, או מתן מענה במה שנקרא "קצה העולם שמאלה", כלומר במקומות שאף אחד אחר לא מגיע אליהם) מאפיינת רק חלק מהתנועות.

בדומה לכך, גם נושא הסולידאריות והסובלנות, והמפגשים הנערכים תחת כותרותיהן, מתורגמים באופן שונה בין התנועות ואף בסניפים שונים של אותה תנועה. באותם הסניפים והתנועות המקפידים לצאת ולהיפגש עם אוכלוסיות אחרות, לרוב נושאים המפגשים אופי של התנדבות ועזרה ופחות של למידה מן האחר או של "התערבות" עמו. ההתלהבות והמסירות מצד המשתתפים (וניתן להעריך כי גם מצד חלק ניכר מן הנמענים של פעולות ההתנדבות) מראות כי מדובר בפעולות חשובות המגבירות את הסולידאריות הקהילתית (ואמנם, מדריכים צעירים וחניכים ראו בסולידאריות את המאפיין הבולט ביותר בעשייתם). בחלק מהמקרים נראה, עם זאת, כי ביקורים אלה נושאים גוון של טקסיות וסמליות יותר ממהות חברתית אמיתית ("יש לנו מפגשים עם תנועות נוער יהודיות, פעם ביקרנו אצלם בקיבוץ ליד הגבול, ופעם הם ביקרו אצלנו, בנוסף לביקור משותף בתיאטרון הקאמרי").

נוסף לכך, מפגשים עם אוכלוסיות מיוחדות, או שילובן, אינם בולטים בכל התנועות אלא מתרחשים, או "מזדמנים", במסגרת פעולות ההתנדבות, ורק מעט כמיזמים ויוזמות העומדים בפני עצמם. חשוב לציין בהקשר זה, כי ניכר פער בתנועות אחדות בין הצהרה למעשה, אך כי במקרים לא מעטים נובע הפער מנסיבות ולא מאידיאולוגיה (כמו אי-יישומן של כוונות כאלה ביישובים קטנים ומרוחקים, שהאג'נדה שלהם יכולה להיות של פתיחות, אך מעצם היותם יישוביים הם סגורים בתוך עצמם, עם המאפיינים של שידוך בלתי נמנע בין היישוב ובין התנועה בו). עם זאת, מהתנהלותן של תנועות מסוימות ניתן ללמוד, כי האידיאולוגיה משמעותית מאוד לאופן המימוש של עניין זה: כך, למשל, נראה שתנועה שנמנעת מזיהוי

פוליטי או מפלגתי פותחת פתח להשתתפות בפועל ממש של קבוצות שונות בה ("האוכלוסייה כאן מאוד מעורבת, יש שמאלנים, יש ימנים, שומרי מסורת וחילונים, אבל אף אחד לא מפריע לשני"), או, לחלופין, תנועה שעל-אף זיהוייה ומיקומה בצד מוגדר של המפה הפוליטית איננה נמנעת ממפגשים עם תנועות מהצד האחר של המפה ("ואפילו בתקופות סוערות/רגישות פוליטית"), לא כל-שכן תנועה הנותנת קורת-גג למגזרים שונים - עירוני וקיבוצי, דרוזי וערבי. ייחוד אידיאולוגי מוגדר משפיע על הרכב החניכים בתנועה ומגדיר למעשה את מי שיימנה עליה (במגזר הערבי-דרוזי - ערבים ודרוזים, ובתנועות הדתיות/חרדיות - דתיים/חרדים וכו'), ובה-במידה גם את הקהילה/האוכלוסייה שאיתה יהיו במגע במסגרת פעילויות ההתנדבות והיישוג החברתי ואת מושאי הסולידאריות. כמו-כן, קובע הייחוד האידיאולוגי את ההתייחסות למגילת העצמאות (כן או לא תלויה בסניפים, חינוך לערכיה, או בדגש על הערכים המתאימים). מרבית הרכזים, מעבר לתנועות, ידעו להציג את ייחודיות תנועתם והפגינו התלהבות, אמונה ודבקות. עם זאת, בלטו הנטייה לתרגום סמלי, שטוח ולא ייחודי וקושי להמיר ערכים גדולים במעשים; כלומר, על-אף הבקיאיות וההתלהבות היו ההסבר וההדגמה של הפיכת אידיאולוגיה לכלי מעשי, המתאים לגילאים שונים ולקבוצות שונות, חוליה חלשה. יתרה מזאת, "בגדול", נראה כי הדמיון בין התנועות עולה על השוני ביניהן, ולא רק ברמת השטח אלא גם ברמת ההצהרה; מרביתן "מתיישרות" עם האג'נדה/התקנה של תנועות הנוער, ולכן אולי אין זה מפליא שחלק מן הרכזים שרואיינו התקשו לזהות/לנסח את הייחודיות הערכית (להבדיל מאידיאולוגית) של תנועתם, וטענו כי מבחינה זו היא איננה שונה מיתר התנועות ("היום האידיאלים של כל תנועות הנוער זה אותו דבר, אני לא יודע להצביע על משהו מיוחד, המטרות של כל תנועות הנוער זה אותו דבר"). רוב התנועות מציעות לחניכיהן שלל פעילויות שוות-ערך ומודולאריות, ברובן גם מתקיימים זה לצד זה ערכים שיוכיים וערכים הישגיים ומרביתן נראות כמי שבאו לעודד מחויבות לקהילה בקרב הנוער. ואכן, ברובן לא ברור המשקל היחסי של האידיאולוגיה מצד אחד, ושל החברותא, מצד שני, בפעילותן (ובמכלול המניעים של בני הנוער להצטרף אליהן).

נראה גם, כי במרבית המקרים הפכו החניכים למהות; קרי, פיתוח הפרט, על המערכת הערכית שלו, וחיברותו מבחינה רגשית ומוסרית, כמו גם מבחינת מיומנויות ודעת, או במילים אחרות: שימוש בקבוצה כדי לפתח את היחיד. כך, היחס בין תרבות אקספרסיבית, המבוססת על הפגה ופנאי, לבין משימתיות ויצרנות, השואפות לטפח מודעות חברתית, קהילתיות ואזרחות טובה, מבחין גם הוא בין התנועות.

כזכור, דיברו כמעט כל הרכזים בשבחי ההזדמנויות שפותחת התנועה למימוש עצמי - שלהם כמו גם של חברים צעירים מהם בתנועה. בפרט נכון הדבר לגבי תנועות שמיישמות גישה "אבולוציונית", שבה שלבים שונים בהתפתחות החברתית מיוצגים על-ידי פעילויות שונות - מפשוטות למורכבות ותובעניות - שמציעות מגוון רחב של פעולות וביטוי לכישרונות ולתחומי התעניינות שונים.

צדדים משמעותיים במימוש העצמי היוו תחושת הייעוד - להשפיע, לחולל שינוי, להעניק, לשפר, לחזק, "להציל" - ותחושת ההדדיות בין היחיד והתנועה, בבחינת "אני תורם לתנועה/לכלל, וזו תורמת לי". חשוב לזכור כי בחלק מהתנועות ומהסניפים (בפרט תנועות חרדיות, תנועות השייכות למגזר דובר הערבית ותנועות ביישובים קטנים ופריפריאליים) מדובר במסגרת כמעט יחידה עבור הנוער והילדים ביישובם, קל וחומר המסגרת היחידה שבה הם עשויים לחוות התנסויות החורגות מהחינוך הפורמאלי ומחיי המשפחה, ומכאן חשיבותם הרבה. עם זאת, שילוב נורמות התנהגות שונות ועידוד התנסות חופשית והתנהגות של ניסוי וטעייה, כמאפיינים חשובים של תנועת נוער, לא בלטו במיוחד באף אחת מן התנועות (גם אם כן הופיעו בהן ברמות שונות).

נושא ההכשרה והליווי של הרכזים, המדריכים הבוגרים והמדריכים הצעירים הינו גורם בעל משמעות רבה בהקשר של פיתוח עצמי של המדריכים. ואכן, כמחצית מן התנועות מפעילות מערך הכשרות מפותח, מובנה, נרחב וממוסד, שמשמעו קיומם של מסלול הכשרה והדרכות לקראת כל שלב או תפקיד (רכז, מד"צ וכן לקראת תפקידים ספציפיים, כמו קומונרים) ובנוסף - השתלמויות, ימי עיון וסמינרים לאורך השנה, תוך כדי מילוי התפקידים; האחרות מפעילות גם הן הכשרה ממוסדת למדריכים הצעירים, ואילו לתפקידים "הגבוהים" (כדוגמת רכז סניף) ההכשרה הניתנת אינה קבועה והיא משתנה בהתאם לצרכים וליכולות.

בניגוד מסוים לחוסר האחידות בכל הנוגע למערך ההכשרה, נראה כי בעניין הליווי האישי קיימת הקפדה רבה בכל התנועות. מרכז ההדרכה מפתח ומפיץ חומרי הדרכה לשימוש הצוותים השונים והרכזים מציינים את הליווי מצד אנשי מרכז ההדרכה במהלך עבודתם. מדריכים צעירים ומתנדבי שנת השירות דיווחו על מערך ליווי אישי וקבוצתי והביעו שביעות רצון מתמיכת התנועה בהם - בין בליווי ובהנחיה ובין בהצעת חומרי הדרכה.

מדד/מאפיין מעניין נוסף שעולה מן התיאורים הוא חיות/חיוניות התנועה או, לחלופין, מידת הפעילות/התנועתיות, ומתאימים להימנות עליו משתנים כמו גודל וסוגי הסניפים (סניפים רבים עם מעט חניכים, או מעט סניפים עם חניכים רבים; סניפים "חזקים"/"חלשים"), תפיסת הסניף/התנועה כ"בית" (פעילות סובבת-סניף), היקף ואינטנסיביות עבודת המדריכים הצעירים (הנחשבים לשלב הקלאסי של תנועת נוער או ל"לב הפועם של התנועה"), פעילות בוגרים, היקף ההגשמה, וגם משתנים כמו משך החברות הממוצע בתנועה, שיעור ההשתתפות בפעולותיה, מספר הפעולות בשבוע וכדו'.

נראה, כי על-אף הבדלים ניכרים ביניהן בהתנהלות ובאמצעים, מכוונות כל תנועות הנוער - בזכות מהותן ושיטתן הייחודית כגופים בלתי פורמאליים העוסקים בחינוך נוער לצד החינוך הפורמאלי - להיבטים חברתיים, רגשיים ומוסריים בעיצוב דמותם ומיומנויותיהם של צעירים, ומהוות לכן גורם חינוכי משמעותי ואלטרנטיבה ערכית לפעילות של נוער במרכז ובפריפריה.

הכנסת השבע-עשרה

הצעת חוק של חבר הכנסת מיכאל מלכיאור

פ/17/2424

- המטרה 1. מטרתו של חוק זה לקבוע חובת מתן שירותי נוער בחינוך משלים, וזאת ברוח חוק-יסוד: כבוד האדם וחירותו^[1] ועקרונות אמנת האומות המאוחדות בדבר זכויות הילד, 1989, חוק חינוך ממלכתי, התשי"ג-1953^[2] (להלן - חוק חינוך ממלכתי), וכל דין אחר.
- הגדרות 2. בחוק זה -
- "אסיפת הנוער המייעצת שליד כנסת ישראל" - נציגות הנוער הנבחרת על ידי בני נוער ברשויות המקומיות לייעץ לכנסת ישראל בעניין ולקדום עניינים הנוגעים לסדר יומה של המדינה, לפי הוראות שיקבע השר באישור הוועדה;
- "הוועדה" - ועדת החינוך, התרבות והספורט של הכנסת;
- "המנהל הכללי" - המנהל הכללי של משרד החינוך;
- "חינוך משלים" - חינוך בלתי פורמאלי לילדים ולנערים שלא במסגרת בית ספרית הכולל חינוך חברתי-ערכי וקהילתי לרבות במסגרת תנועות נוער, ומיועד להשגת המטרות האמורות בסעיף 2 לחוק חינוך ממלכתי;
- "ילד" - כהגדרתו בחוק לימוד חובה, התש"ט-1949^[3] (להלן - חוק לימוד חובה);
- "מוסד חינוך" - כהגדרתו בחוק לימוד חובה;
- "מנהל יחידת נוער רשות" - אחראי מטעם הרשות המקומית על החינוך המשלים לפי סעיף 5;
- "נער" - אדם שבראשית שנת הלימודים היה באחד הגילים מ-14 עד 18;
- "צוות מקצועי" - מנהלי יחידות נוער מוסדיות, רכזים מקצועיים, רכזי תנועות נוער וארגוני נוער, ועובדים נוספים שראש הרשות קבע כעובדים בתחום הנוער.

"השר" - שר החינוך.

3. הזכות לחינוך משלים
- (א) כל ילד ונער זכאי לחינוך משלים לפי הוראות חוק זה;
- (ב) רשות חינוך מקומית, מוסד חינוך או אדם הפועל מטעמם יכבדו ויקדמו את זכותו של כל ילד ונער להשתתף ללא סייג בפעילות החינוך המשלים לרבות כל פעילות חינוכית, ערכית, חברתית, ותרבותית במסגרות הפנאי במגוון תחומים וידאגו ליצירת שוויון הזדמנויות במסגרות אלה.
4. פרסום הוראות
- (א) הוראות חוק זה יובאו לידיעת ילדים, נערים, הורים והצוות המקצועי במוסדות חינוך ובמוסדות שניתן בהם חינוך משלים, בראשית כל שנת פעילות חינוכית ותרבותית במסגרות החינוך השונות, כפי שיקבע השר, באישור הוועדה;
- (ב) הוראות המנהל הכללי למנהלי מוסדות חינוך ולמנהלי מוסדות שניתן בהם חינוך משלים בדבר שירותי החינוך המשלים ברשות החינוך המקומית לפי חוק זה, יובאו לידיעת הילדים, הנערים, הוריהם והצוות המקצועי בדרך שיקבע השר, באישור הוועדה.
5. מנהלי יחידות נוער ברשות
- (א) בכל רשות מקומית ימונה מנהל יחידת נוער רשותי שיהיה אדם מקצועי שינהל את תחום החינוך המשלים ברשות המקומית, ילווה וינחה את הצוות המקצועי של הרשות ואת מועצת התלמידים הרשותית בנושא זה; התנאים הנדרשים למינוי לתפקיד יקבעו בדרך שיקבע השר.
- (ב) מנהל יחידת נוער רשותי יהיה אמון על כינון בחירת בני הנוער נציגי הרשות המקומית לאסיפת הנוער המייעצת שליד כנסת ישראל.
6. תכנית שנתית לחינוך משלים ותקציב
- (א) מנהל יחידת נוער רשותי, בשיתוף מועצת התלמידים והנוער של רשות מקומית (להלן - מועצת תלמידים רשותית) ובשיתוף אסיפת הנוער המייעצת ליד כנסת ישראל יבנו תכנית שנתית לפיה יינתן חינוך משלים לילדים ונערים ברשות המקומית (להלן - תוכנית שנתית); התוכנית השנתית תובא לאישור ראש הרשות והשר;

(ב) התקציב השנתי למתן חינוך משלים לפי התכנית השנתית בכח הרשויות המקומיות ייקבע במסגרת הקצאה לתחום פעולה נפרד – "חינוך משלים" בסעיף תקציב משרד החינוך בחוק התקציב השנתי; לעניין זה, "תחום פעולה" ו"סעיף תקציב" – כהגדרתם בחוק תקציב שנתי כמשמעותו בחוק יסודות התקציב, התשמ"ה-1985[4].

ביצוע ותקנות 7. השר ממונה על ביצוע חוק זה, והוא יתקין בתוך שישה חודשים מיום פרסומו, תקנות לביצועו, באישור הוועדה.

דברי הסבר

בישראל קיים חוק חינוך לימוד חובה, התש"ט-1949, הקובע הוראות בדבר חינוך חובה-חינם, אך למעשה אין שום התייחסות לכל מערכת החינוך החוץ בית ספרית המקיפה 70 אחוזים מזמנו של הילד. הילד נמצא עד סביבות השעה 14:00 בבית הספר, אך בשעות שלאחר מכן, בסופי השבוע ובחופשות, מצוי הילד במחוץ למסגרת. לפיכך, מוצע לעגן בחוק את חובת הרשות המקומית לדאוג לקיומן של מסגרות החינוך הבלתי פורמאלי לילדים ונוער.

הוגשה ליו"ר הכנסת והסגנים
והונחה על שולחן הכנסת ביום
ב' בניסן התשס"ז – 21.3.07

[1] ס"ח התשנ"ב, עמ' 150.

[2] ס"ח התשי"ג, עמ' 137.

[3] ס"ח התש"ט, עמ' 287.

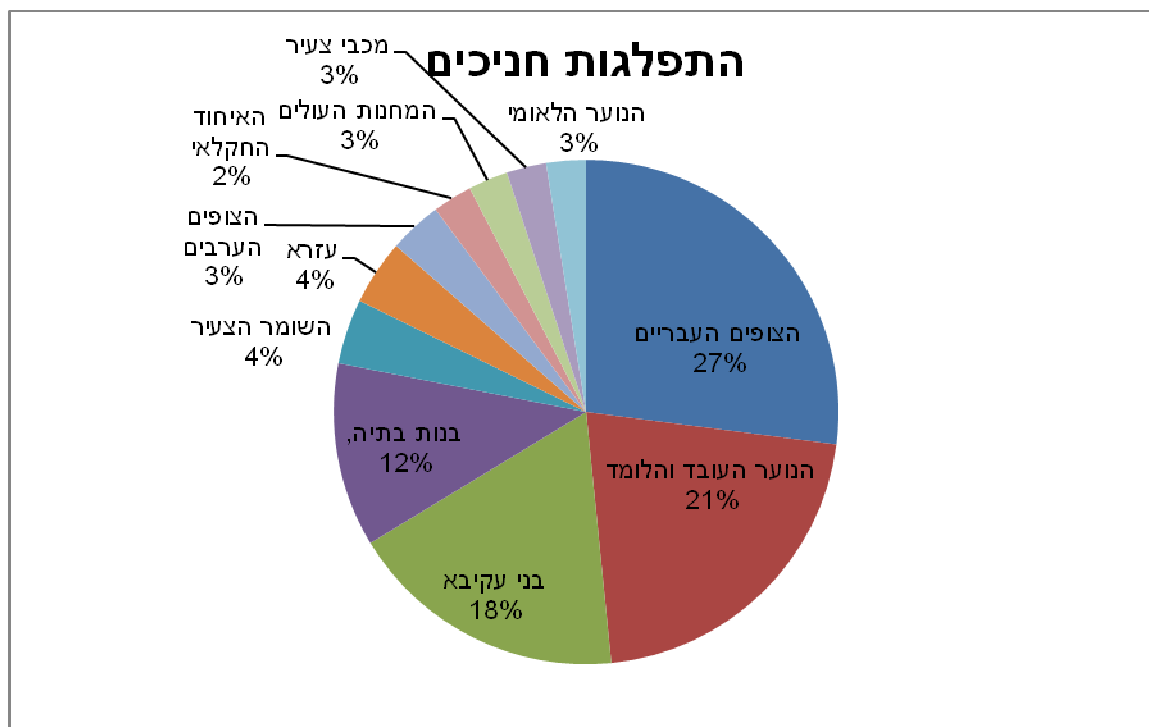
[4] ס"ח התשמ"ה, עמ' 60.

ז. נספח – הערכת מספר החברים בתנועות הנוער

אומדן תנועות הנוער, שחישב משרד החינוך בסוף 2005, העלה שבתנועות הנוער בישראל רשומים כיום כ-150 אלף חניכים. תנועות הנוער המובילות מבחינת מספר חניכיהן הן:

- "הצופים העבריים" - 39,900 חניכים
- "הנוער העובד והלומד" - 31,500 חניכים
- "בני עקיבא" - 26,400 חניכים
- "בנות בתיה", - 17,400 חניכות
- "השומר הצעיר" - 6,150 חניכים
- "עזרא" - 6,150 חניכים
- "הצופים הערבים" - 5,000 חניכים
- "האיחוד החקלאי" - 3,750 חניכים
- "המחנות העולים" - 3,750 חניכים
- "מכבי צעיר" - 3,750 חניכים
- "הנוער הלאומי" - 3,750 חניכים

להערכת משרד החינוך, בפועל פעילים בתנועות הנוער כ-250,000 חברים.

ח. נספח – עקרונות מהותיים ערכיים וחינוכיים-חברתיים (כפי שהוצעו בדו"ח שפירא)

תקציר ההמלצות

דוגמאות של פעולות ודרכים ליישומם	רציונל	א. תבחינים מהותיים
<ul style="list-style-type: none"> • הקמת גרעיני נח"ל, גרעיני מתנדבים לשנת שירות ושל"ף, שירות לאומי הנמשך כשנתיים, וגרעיני התנדבות אחרים. • התנדבות מובנית, רציפה ושיטתית של התנועה, המוצאת את ביטויה המעשי בשטח. • מחויבות לפרויקטים חברתיים ברוח תנועות הנוער המוכרזים מעת לעת. • פעילות לקליטת עלייה ו/או פעילות בעיירות פיתוח, ביישובי עדיפות חברתית ו/או ביישובי קו העימות לחניכי התנועה ולילדי המקום, ופרויקטים רב-תרבותיים כמו מחנות קיץ. • הופעת ערכי מגילת העצמאות בכללותם כעקרונות יסוד של התנועה, ותרגומם למערכי ההדרכה שלה. 	<p>הערך המרכזי בחשיבותו</p>	<p>1. <u>הזדהות עם עקרונות מגילת העצמאות</u>. חינוך לסולידריות חברתית, לשוויון הסיכוי, לשילוב קבוצות, לאהבת המולדת, לקשר לעם ולארץ. חינוך לערכים של התנדבות, עשייה ושירות למען הקהילה, החברה והמדינה תוך התאמה לסדר העדיפויות של החברה, שמוצאים את ביטויים בחינוך לשירות צבאי או שירות לאומי של שנתיים לפחות או בהתנדבות מובנית, רציפה ושיטתית של השכבה הבוגרת.</p>
<ul style="list-style-type: none"> • קיום מוסדות ארציים הנבחרים באופן דמוקרטי והפועלים על פי חוקה ותקנות מחייבים, ואשר יש בהם רוב ברור לחניכים. • קיום מוסדות המנוהלים על ידי חניכים בסניפים, והמצביעים על יכולתן של שכבות הגיל השונות להשפיע על החלטות הנוגעות להתנהלות השכבה והסניף. • התכנסות של מוסדות התנועה בתדירות קבועה לדיונים ולקבלת החלטות, תוך הפצה ותקשור של החלטותיהם לסניפים. • קיום מנגנונים ללמידה ולהפקת לקחים סביב אירועים משמעותיים ברמת הפרט, הקבוצה, הסניף והתנועה, שיש בהם חופש להביע דעה, להשמיע ביקורת בונה וליצור שינוי. • קיום שיחות ודיונים פתוחים בנושאים אקטואליים, תוך חשיפת החניכים לעמדות שונות ולתפיסות עולם מגוונות. • הופעת ערך זה בין עקרונות היסוד של התנועה ותרגומו למערכי הדרכה. 	<p>ערך מרכזי חיוני לחיינו כחברה וכאומה, שיישומו במסגרת התנועה מסייע לחניכים להתנסות בו כבר בגיל צעיר. יישומו מאפשר מימוש עצמי חברתי הן בדרך של עידוד וחופש להבעת דעה והן ביכולת להשפיע, לבחור ולהיבחר.</p>	<p>2. חינוך לקיום בחברה דמוקרטית, ליברלית. חינוך להפעלת חשיבה ביקורתית ומוכנות והיערכות לשינוי.</p>

<ul style="list-style-type: none"> • ייזום וביצוע פעילויות התנדבותיות בקהילה. • קיום קשר קבוע ושוטף עם הרשות המקומית לשם העמקת התשתית התנועתית ביישוב. • קיום קשר עם ארגונים ומוסדות חברתיים לשם ביצוע מיזמים משותפים. • קיום מפעלי קיץ לחניכים. 	<p>עידוד הסולידריות והשייכות למעגלים חברתיים שונים המרכיבים את החברה כולה.</p>	<p>3. מעורבות, אחריות ומחויבות חברתית-קהילתית</p>
<ul style="list-style-type: none"> • פעילות של אוכלוסיות הטרוגניות בסניפי התנועה, תוך קיום תהליך חברתי וחינוכי שתכליתו בניית ההטרוגניות בתוך הקבוצות. • מפגשים תנועתיים ארציים שבהם נערכות פעולות משותפות למדריכים ולחניכים מאזורים וממגזרים שונים. • פעילות למען דו-קיום, ויצירת מפגשים בין יהודים לערבים. • ייזום פעולות לקירוב לבבות בקהילה. • סיוע למגזרים מוחלשים. • תרגום הנושא למערכי הדרכה וקיום פעילות הדרכתית. 	<p>חינוך להכרת השונה, לגישור בין שונות ולפתיחות תרבותית ותרגומם לפעילויות התנדבותיות וקהילתיות. (ערך זה מתקשר לערכי מגילת העצמאות ולערך המחויבות לקהילה שצוינו לעיל).</p>	<p>4. סובלנות / יחס לאחר, לשונה, כפרטים וכקבוצות.</p>
<ul style="list-style-type: none"> • קיום מערך תפקידים ארגוניים משמעותיים לתפקוד הסניף והקבוצה, המאפשרים לחניכים בגילאים השונים לפתח אחריות, יזמה, עצמאות, מנהיגות, מחויבות והתמדה. • קיום מנגנון של משוב וחניכה כדי לסייע לבעלי תפקידים להצליח בתפקידיהם וללמוד על יכולותיהם וכישוריהם. • פיתוח מערכי פעולות שמטרתן לפתח מודעות לתפקודו של הפרט בקבוצה, ולאפשר לו לרכוש כישורים חברתיים בתנועה. • ביצוע מערכי פעילות לכל אלה. 	<p>נושא זה הוא אחד מערכי היסוד של התנועה. הוא מאפשר לחניך חשיפה מגוונת ובעלת משמעות ברמה הארגונית וברמה הפעולתית ומימוש של יכולותיו האישיות והחברתיות.</p>	<p>5. מימוש עצמי חברתי ואישי</p>

<ul style="list-style-type: none"> • הגדרת פעולות למימוש ערכי התנועה, תרגומן למטרות ויעדים, ומעקב אחר מימושם. • הופעת הערכים הללו כעקרונות יסוד של התנועה, ותרגומם למערכי ההדרכה שלה. 	<p>ערכים הנותנים ביטוי לייחודיות של קבוצות שונות המרכיבות את החברה הישראלית.</p>	<p>6. ייחודיות התנועה. ערכים של קבוצות השותפות לאידאולוגיה בתנאי שהם נמצאים בתחום הקונצנזוס הישראלי והולמים את ערכי מגילת העצמאות.</p>
---	--	--

ההמלצה המרכזית של הוועדה בדבר יצירת הגדרה אחידה לתנועת נוער, מזמינה דיון בעקרונות של התנועות השונות והצעת פרמטרים אחידים לכולן. הגישה המוצגת להלן מבטלת את ההבחנות בין שלוש הגדרות שונות לתנועת נוער. התבחינים שיפורטו יוצרים הגדרה משותפת, המחמירה במבחנים המתחייבים על מנת לעמוד בהן. בו זמנית היא מקלה בכיוון של יתר פתיחות, והרחבת תחום ההרשאה של התנועות בהחלטותיהן ובבחירותיהן לגבי פעולותיהן בסניפים ובמרכז, תוך עידוד פעילויות בתחומים העומדים בראש סולם העדיפויות של החברה הישראלית.

במהלך עבודתה, תוך שהיא מקיימת אינטראקציה עם התנועות בעל פה ומתוך קריאת החומרים, גיבשה הוועדה מספר עקרונות מהותיים, ארגוניים וכמותיים שראוי, לדעת חברה, שיאפיינו את תנועת הנוער ברמת ההצהרה, ברמת ההדרכה וברמת ההפעלה היומיומית. מעקרונות אלה ייגזרו תבחיני המהות, הארגון והכמות שמומלץ כי ישמשו בסיס להקצאת המשאבים לתנועות.

המאפיינים, היוצרים הגדרה אחת, משותפת, לתנועת נוער, נתפסים כמקשה אחת, אך הם יכולים להיות שונים בהדגשיהם ובמינונם בתנועות השונות על סניפיהן. מהגדרה זו ינבעו שינויים בחלוקת התקציב, כפי שיוסבר ויורחב בפרק ו. בפרק זה יובאו אפוא עקרונות המהות והארגון שגיבשה הוועדה, וכן תיאור המצב בתנועות הנוער השונות כיום בהתייחס לכל אחד מהם.

עקרונות מהותיים ערכיים וחינוכיים-חברתיים

על פי עקרונות אלה, תנועת הנוער נתפסת כגוף חינוכי המסייע ותורם לשימור ולפיתוח ערכים חברתיים וממלכתיים. היא מחנכת להזדהות עם תוכנה של מגילת העצמאות ועם ערכיה של מדינת ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית, וליחס של כבוד לזכויות האדם, לתרבותו ולהשקפותיו של הזולת. התנועה היא גוף התורם לסביבה ולקהילה שבה הוא פועל, והמחנך לאור ערכים הייחודיים לה כגוף העשוי להעצים את החניך כפרט וכחבר בקבוצה תוך דגש על היות התנועה תנועה של צעירים למען צעירים. חלוקה זו היא, במקרים רבים, אנליטית בלבד, שכן ניתן למצוא תחומי חפיפה רבים בין העקרונות השונים, וקיומם תלוי הדדית ומחזק זה את זה.

- ❖ **הזדהות עם עקרונות מגילת העצמאות.** חינוך לערכים של התנדבות, עשייה ושירות למען קהילה, החברה והמדינה, תוך התאמה לסדר העדיפויות של החברה. חינוך לסולידריות חברתית, לשוויון הסיכוי, לשילוב קבוצות, לאהבת המולדת, לקשר לעם ולארץ, שמוצאים את ביטויים בחינוך לשירות צבאי או שירות לאומי של שנתיים לפחות או בהתנדבות מובנית, רציפה ושיטתית של השכבה הבוגרת.
- ❖ **חינוך לקיום בחברה דמוקרטית, ליברלית.** חינוך להפעלת חשיבה ביקורתית ומוכנות והיערכות לשינוי.
- ❖ **מעורבות, אחריות ומחויבות חברתית-קהילתית.** חינוך למחויבות חברתית, קבלת משימות החשובות למעגלים החברתיים אליהם שייך ובהם פועל הפרט, עידוד הסולידריות עם מעגלים חברתיים אלו. [למשל, רשות מקומית]
- ❖ **סובלנות/יחס לאחר, לשונה, כפרטים וכקבוצות.** חינוך לכבוד האדם, חירותו, תרבותו ושונויותו, וחיזוק תחושתם של פרטים בה כי אין הם מודרים ממנה אלא מוכלים בה.
- ❖ **מימוש עצמי חברתי ואישי.** מודעות התנועות לצורך להפגיש את הפרט עם מגוון של הזדמנויות ומצבים, שבאמצעותם הוא יכול להכיר ולהפעיל חלקים שונים באישיותו, כפרט וכחבר בקבוצה, לגלות את כישוריו ולתרגל את עצמו בתפקידים אישיים וחברתיים שאינם זמינים עבורו במסגרות חינוכיות אחרות.
- ❖ **ייחודיות התנועה.** ערכים של קבוצות השותפות לאידאולוגיה ובתנאי שהם נמצאים בתחום הקונצנזוס הישראלי והולמים את ערכי מגילת העצמאות. לדוגמה: שיוויון חברתי, חיזוק תודעה יהודית.

עקרונות מהותיים וארגוניים - תמונת מצב והמלצות הוועדה

בחלק זה מובאים הממצאים שנאספו במהלך עבודת הוועדה והם מנותחים תוך התייחסות לעקרונות המהותיים והארגוניים שהוועדה גיבשה.* בסוף כל סעיף מוצגות בהדגשה ההמלצות הנוגעות ליישומן של כל עיקרון בתנועות. פירוט ההמלצות ואופן ניסוחן יאפשר למשרד לבחון ולבקר את אופן המימוש של העקרונות הללו הלכה למעשה. בכך משלבות ההמלצות מענה על שתי בעיות היסוד שהוזכרו:

1. ההגדרה והתבחינים הנגזרים ממנה אחידים לכל התנועות.

דרכי הבדיקה והבקרה של אופן מימוש התבחינים ומידת מימושם.

נחזור ונציין שתמונת המצב שתוצג בהמשך איננה תוצר של מחקר עומק על תנועות הנוער אלא של ניתוח חומרים עדכניים נקודתיים הרלוונטיים לנושאים העיקריים שהעסיקו את הוועדה. ובכל זאת, מאחר ועצם קיומה ועבודתה של הוועדה עודדו את הנהגות של תנועות הנוער לחשוב שוב, להגדיר ולנסח מחדש, גם לעצמן, את הדברים, ניתן לראות בחומרים אלה מקור חשוב לתפיסת עולמן של הנהגות היום, ולתפיסתן את עצמן ולסדרי העדיפות העדכניים של התנועות.

עקרונות מהותיים ערכיים וחינוכיים-חברתיים

• **הזדהות עם עקרונות מגילת העצמאות.** חינוך לערכים של התנדבות, עשייה ושירות למען הקהילה, החברה והמדינה, תוך התאמה לסדר העדיפויות של החברה. חינוך לסולידריות חברתית, לשוויון הסיכוי, לשילוב קבוצות, לאהבת המולדת, לקשר לעם ולארץ, שמוצאים את ביטויים בחינוך לשירות צבאי או שירות לאומי של שנתיים לפחות או בהתנדבות מובנית, רציפה ושיטתית של השכבה הבוגרת.

הניתוח מעלה כי קיים דמיון רב בין התנועות לגבי חלק מערכים אלו, ושונות במידת המרכזיות הניתנת לערך כשלם או לחלקיו. ערכי מגילת העצמאות, שאת רוחם ניתן, כאמור, לחוש מתוך ערכיהן המוצהרים של מרבית התנועות, מופיעים באופן נקודתי, במינון שונה, במשנתן הערכית של התנועות.

---

* החומרים ששימשו בסיס לפרק זה מובאים בנספחים: לוח 1 - ריכוז התשובות של התנועות על שאלות הוועדה; לוח 2 - ריכוז העמדות של התנועות; פרוטוקול ישיבה עם מזכ"ל תנועות הנוער מיום 3.6.2002.

התנועות כולן מתכנסות תחת ערכי אהבת המולדת העם והמדינה, אך החיבור של כל אחת מהן לערכים אלה שונה. יש המתחברות לחלק ה"אקולוגי", ויש שערכים אלה מבטאים עבורן תמצית של השקפת עולם ציונית, לאומית וחלוצית.

השונות מציגה רצף במידת החיבור לנושאים המבטאים אהבת מולדת וקשר לעם ולארץ. בקצהו האחד של רצף זה מופיע הביטוי "חינוך להכרת הארץ ואיכות הסביבה", לאורכו מופיעים משפטים כגון "השקפת עולם יהודית", ובקצהו האחר - אמירות כגון "נאמנות למדינה, לארץ ולעם, אהבת הארץ, חינוך ... להתיישבות ולשירות בצה"ל", או "להניע את ההתחדשות והעשייה הלאומית".

בתוך השונות הנפרשת בין שני הקצוות שצוינו, לא ברור בצורה חד משמעית כיצד מתורגם ערך מרכזי זה לתכנים ולמתודות של עבודה בתנועות. תצפיות שנערכו בסניפי תנועות אוששו את החשש מפני כרסום בחשיבות המיוחסת למגילת העצמאות ולערכים שהיא מייצגת. בחלק מהסניפים, ובעיקר באלה הממוקמים באזורים מבוססים מבחינה סוציו-אקונומית, חשנו שהעיסוק המרכזי הוא במתרחש בתוך הסניף בקרב הקבוצות והחניכים. ניתן היה להבחין, בחלק מהמקרים, שהדגש בפעולות ובשיחות היה על הקבוצה והיחיד, ופחות על הכלל המצוי מעבר לסניף. נראה שהראיה הנקודתית תופסת בחלק מהמקרים את מקומה של הראייה החברתית הכוללת.

דוגמה נוספת לכך עולה מקריאת חוברת ההדרכה לקורס מדריכים של אחת התנועות. בחוברת מופיע רצף הפעולות שייכללו בקורס. אחת הפעולות מוקדשת לנושא הדגל וההמנון, ומטרתה לחזק את תחושת הלאום ולהעמיק את הבנת חשיבות הסמלים. על פי התיאור המופיע, הפעולה דנה בסמלי המדינה ובמשמעותם הרגשית. בפעולה אין אזכור למגילת העצמאות.

לתפיסתנו, מגילת העצמאות היא מסמך שלם ויש לחנך לאורו כשלם. יש למצוא דרכים להעביר את ערכי מגילת העצמאות כמכלול, במסגרת התכנים החינוכיים שמאמצות התנועות לעצמן ומתרגמות אותם בפעילותן. במציאות שבה ערך האינדיבידואליזם עלול לטשטש את הממד הקולקטיבי, במקום לחיות לצדו, הופעתה של מגילת העצמאות בערכיה המוצהרים של התנועה, ותרומה לפעילויות לשכבות הגיל השונות במערך הדרכתני של התנועה, יהווה יישום של ערך זה, כמפורט בלוח "יישום המלצות הוועדה" בסוף פרק זה.

• חינוך לקיום בחברה דמוקרטית, ליברלית. חינוך להפעלת חשיבה ביקורתית ומוכנות והיערכות לשינוי.

במרבית התנועות הציוניות מופיע ערך הדמוקרטיה. תנועות מסוימות מבליטות ומדגישות ערך זה כחלק מהראייה הביקורתית והבוחנת שאותה הן מנסות להקנות לחניכיהן. תנועות אחרות מאזכרות אותו לצד ערכים נוספים שאליהם הן מחנכות. רבות מהתנועות טוענות, כי הן מיישמות את ערך הדמוקרטיה במסגרת הפעילות התנועתית, שבה מתקיימות בחירות דמוקרטיות לגופים בהנהגת התנועה. השונות ברמה ההצהרתית

מעוררת שאלה לגבי הבדלים ברמת היישום של הערך בחיי התנועה ובדינמיקת ההשפעה שהיא מאפשרת בין הפרט לקבוצה, לסניף ולתנועה.

יש לציין, כי כיוון שהפרט החבר בתנועת נוער מתנסה בחוויית החיים בסביבה דמוקרטית ובכוחו של היחיד להשפיע על הכלל, בגיל שבו אין הוא נחשף אליה במסגרות חברתיות אחרות, הרי לתרגומו של ערך הדמוקרטיה לחיי היומיום של התנועה, היינו, ליכולת לבחור ולהיבחר, לאפשרות לגבש רעיונות ותפיסות, לארגן אותן, לגבש כוח חברתי ולהשפיע על התנהלות הסניף וההנהגה - יש חשיבות מיוחדת. ערך זה קשור באופן טבעי לשני עקרונות נוספים: ערך המימוש העצמי, והכשרה להנהגה.

בתכנית הדרכה של אחת התנועות ראינו, במסגרת קורס המדריכים, פעולה הכוללת משחק ודיון בנושא דמוקרטיה. ניתן להתרשם, כי הפעולה מצליחה להעביר בדרך חווייתית נגיעות מתחום הדמוקרטיה, אולם המינון של פעולה בודדת זו בתוך הקורס מעורר שאלה לגבי מידת העיסוק והעומק התוכני שמגיעות אליו התנועות בנושא זה.

יש לוודא, אם כן, כי התנועות מחנכות לערך הדמוקרטיה וחושפות את חניכיהן למשמעות של חיים בסביבה דמוקרטית ליברלית ולהשפעתם על חיי הפרט. כל זאת ראוי שייעשה הן במסגרת דיונים, הן בפעולות חווייתיות, והן בדרך שבה מתנהלים בפועל חיי הקבוצה, הסניף והתנועה.

• מעורבות, אחריות ומחויבות חברתית-קהילתית. חינוך למחויבות חברתית, קבלת משימות החשובות למעגלים החברתיים אליהם שייך ובהם פועל הפרט, עידוד הסולידריות עם מעגלים חברתיים אלו. [רשות מקומית, למשל]

ערך זה משותף לכל התנועות ומודגש במרביתן. אם בעבר שמו להן התנועות כערך להשפיע על עיצוב פני החברה והדגישו את הרמה הלאומית, הרי שכיום מרביתן הוסיפו לכך את מעגל ההשפעה הקהילתי כערך מרכזי בפעילותן, הן ברמת ההצהרה ("שאיפה למעורבות קהילתית מתמשכת", "הסניף הוא חלק מהקהילה") והן ברמת המימוש. תנועות רבות חרטו על דגלן נושאים חברתיים אקטואליים, כמו צמצום פערים חינוכיים וחברתיים, נושאים לאומיים - אזרחות טובה ושירות בצה"ל, וערכים אוניברסליים, כמו "מעורבות ותחושת אחריות לכלל ולפרט".

מקריאת חומרי התנועות ומביקורים שערכנו בסניפים, נפרשה בפנינו תמונת המפעלים שמקיימות התנועות. מפעלים אלה נוגעים בעיקר לפעילויות התנדבותיות בקהילה, קשר עם ארגונים ומוסדות חברתיים, ומפעלים תנועתיים המיועדים לחניכים. הדוגמאות לכך רבות, וביניהן ניתן למנות: פעילות לקידום נוער מאוכלוסיות מוחלשות - נוער עולה, נוער בעל מוגבלויות או צרכים ייחודיים, נוער במצב סיכון; פעילויות וביקורים במחלקות ילדים בבתי חולים; הקמה או שיתוף פעולה עם מועדוניות לסיוע לימודי בשיעורי בית; חלוקת מזון לנזקקים;

חלוקת פרחים למשפחות שכולות; פעילות עם חבורות רחוב ונוער שוליים; וקייטנות ללא תשלום באזורי מצוקה.

מפעלים תנועתיים נוגעים לפעילויות כגון מחנות קיץ, טיולים וטקסים תנועתיים. רובם מספקים, בנוסף לחוויה האישית והקבוצתית, הזדמנות להכיר את הארץ ואת ההיסטוריה הלאומית. בביקורים בסניפים נמצא, כי באותה תנועה עצמה ישנם סניפים, שבשל מיקומם והאוכלוסייה שבקרבה הם פועלים, ו/או בשל אישיותם של החברים בהם, יוזמים ומקיימים מפעלים התנדבותיים מקומיים, אם באופן שוטף ואם במבצעים חד-פעמיים. וקיימים סניפים שאינם עוסקים בפעילות כזו, או שעיסוקם בה מצומצם. עם זאת, ברמה ההצהרתית מצביעות כל התנועות על יציאתן אל מחוץ לסניפיהן ועל קשרים וחיבורים שלהן לקהילה ולחברה. סקירת מפעליהן של כל תנועות הנוער נותנת אפוא תמונה עשירה ומגוונת של פעילות חברתית-קהילתית על טוהרת ההתנדבות. קיימים מפעלים ייחודיים לחלק מהתנועות, והשונות ביניהן ואף בתוכן רבה.

במונחים של ההגדרה האחידה של מאפייני התנועות, ניתן לסווג את כל הפעילויות שנמנו כאן תחת כותרות שונות - מחויבות חברתית וקהילתית, מימוש עצמי חברתי, סובלנות וקבלת האחר והשונה. [ראו להלן]

האוריינטציה הקהילתית של התנועות היא תופעה שצמחה מעצמה עם השנים ומתוך הצורך להתאים עצמן לאוכלוסייה ולערכי החברה. בשל חשיבותה הרבה, יש לוודא שערך המחויבות החברתית-קהילתית ימשיך להיות מרכזי בתנועות הנוער, בעיקר על רקע התחזקות האינדיבידואליזם בחברה בכלל וגם בתנועת הנוער.

• **סובלנות/יחס לאחר, לשונה כפרטים וכקבוצות. חינוך לכבוד האדם, חירותו, תרבותו ושונותו, וחיזוק תחושתם של פרטים בה כי אין הם מודרים ממנה אלא מוכלים בה.**

בכל החומרים של כל התנועות מופיעה התייחסות לערך זה. ההבדלים הם ברמות הפירוט ובהדגשים. ניכר שהתנועות מציבות לעצמן כיעד לשלב מגזרים ואוכלוסיות שונות ומגוונות. ברמה ההצהרתית, תנועות מסוימות חורטות על דגלן את החינוך "להכרת השונה ולגישור בין שוניות", לפתיחות תרבותית ולעידוד פלורליזם, ערכים שאותן הן מתרגמות באופן מעשי לפעילויות התנדבותיות וקהילתיות שהן מקיימות. ערך זה תואם את ערכי מגילת העצמאות ומתקשר לערך המחויבות לקהילה שצוין לעיל.

חלק אחר של התנועות מדגיש את החינוך לסובלנות דרך הצהרות הנוגעות לנושאים אקטואליים, כגון קליטת עלייה ומיזוג גלויות (בעיקר), פעילות בעיירות פיתוח וביישובי עדיפות חברתית, דו-קיום, וסיוע למגזרים מוחלשים.

בפועל, נמצאו הבדלים בין הסניפים השונים שבהם ביקרנו באשר לביטויים של נושא הפתיחות והסובלנות לאחר בסביבתם הקרובה ובחיייהם של החניכים והמדריכים. באחד הסניפים,

הממוקם באזור מצוקה, הסובלנות והסבלנות ניכרו הן בתכנים המדוברים בפעולות ("ואהבת לרעך כמוך") והן בפעילות לקירוב לבבות בין עדות ועולים חדשים. שמענו על הקושי והאתגר שהציבו לעצמם מדריכי הסניף לפעול במסגרת של קבוצות מעורבות, וזאת ביישוב שבו הדעות הקדומות, הסטריאוטיפים והריבוד גזרו ריחוק, בידול ואף תופעות של אלימות מילולית ופיזית. סניף התנועה פיתח ויישם את ערך הסובלנות והפתיחות לאחר ולשונה, ובכך נלחם בתופעה כלל-חברתית, שמצאה לה ביטוי במסגרת הקהילתית שבה הוא ממוקם.

לעומתו, סניף של תנועה אחרת יישם את ערך הסובלנות באמצעות מועדונית שהקים לילדי עולים בשכונה. שילובם של ילדי העולים בפעילות התנועה נעשה באמצעות קבוצה נפרדת והפגשתם במחנות ארציים בקיץ. על רקע המציאות במקום, אין ניסיון, אף לא ברמת ההצהרה, לשלב ילדים עולים בקבוצות "הרגילות".

הדילמה העולה לגבי ערך זה נוגעת לאופן שבו מפרשות ומיישמות אותו התנועות, ובעיקר - סניפיהן, בהתמודדות היומיומית עם חברה ישראלית שסועה ורבת פערים. לכאורה, כל התנועות חרטו את ערך הסובלנות וקבלת השונה על דגלן. בפועל, תחת אותו דגל מסתופפים בידול במקום אחד, ומאבק יומיומי על אינטגרציה במקום אחר. זאת בעוד שעיקרון זה אמור להיות מיושם בפעילות התנועה.

כדי שיוכל להיהפך למעשי ולממשי, על התנועות לשקוד על דרכים חינוכיות להעברת מסר זה, ובעיקר - לספק הזדמנויות רבות למפגש, לא רק ב"אירועים" של התנועה (או המחוז) כמו מחנות וטיולים, אלא גם בפעילות השוטפת בסניף.

• מימוש עצמי חברתי ואישי. מודעות התנועות לצורך להפגיש את הפרט עם מגוון של הזדמנויות ומצבים, שבאמצעותם הוא יכול להכיר ולהפעיל חלקים שונים באישיותו, כפרט וכחבר בקבוצה, לגלות את כישוריו ולתרגל את עצמו בתפקידים אישיים וחברתיים שאינם זמינים עבורו במסגרות חינוכיות אחרות.

חשיבותו של ערך זה היא במודעות ובמשמעות שהתנועות מקנות לנושא המימוש העצמי כאחד מערכי היסוד שלהן. התנועה אכן מספקת, ברמה הארגונית וברמה הפעולתית, חשיפה מגוונת ובעלת משמעות עבור החניך. בין היתר עושה זאת התנועה באמצעות מערך תפקידים שבהם יכול החניך להתנסות. תפקידים אלה (כמו גזבר, חבר ועד, מדריך, מנהיג, חבר הנהגה, חבר בקבוצה שוויונית, משפיע ומושפע מהמתרחש בה ומנהל דיאלוג קבוע עם גורמים השווים לו ועם אלה הנמצאים בדרגים שמעליו או עם חניכיו) מאפשרים לו להתנסות בקבלת אחריות, יצירתיות, יזמה ומחויבות אישית וחברתית. ויש לזכור, כי אלה לא תמיד מצויים עבורו במסגרות חינוכיות אחרות, וגם לא היחסים הסימטריים והפעילות החווייתית המאפיינים את השיח בין חברי התנועה בינם לבין עצמם.

זאת ועוד. בשל היותה של התנועה חלק מארגון ארצי רחב, יכול הפרט להתנסות במפגש עם שונים ממנו מעבר לרמה המקומית, לחדד הבדלים ולגשר על פני השונות תוך הדגשת ה"אנחנו".

הן במפגש עם התנועות ואנשיהן והן בחומרים הכתובים ששלחו, ניכר כי רובן המכריע רואה בהקניית "כלים לחיים" לחניכים ערך מרכזי. התנועות מצהירות על החשיבות שבפעילותן הן לחברה, הן לקהילה והן לפרט. התרומה לפרט היא בכלים שימשו אותו בשלבים מאוחרים יותר בחייו, וביצירת מסגרות שבהן יוכלו החניכים להגשים את עצמם ואת מטרותיהם בהווה, תוך כדי הפעילות בתנועה.

בביקורינו בתנועות ראינו, שנושא המימוש העצמי מדובר ומורגש. חניכים ומדריכים סיפרו על האפשרות להשפיע, לקבל אחריות ולשאת בתפקידים, שבאף מסגרת אחרת לא ניתן להם להיחשף אליהם, על תחושה שהם נתרמים במישור האישי, ועל היכרות שלהם עם עצמם במגוון מצבים אישיים וקבוצתיים.

כפי שצוין, בחלק מהסניפים עלתה בנו תחושה, שהמימוש העצמי הפך לנושא עיקרי. פעילות הקבוצה בסניף נתפסת, בעיקר, כהזדמנות למפגש, שבו יש ליחיד הזדמנות לבחון את עצמו ולפתח מודעות לדרך שבה הוא פועל ולדפוסים שהוא יוצר עם אחרים בקבוצה. לעתים הרגשנו, בעיקר בסניפים הממוקמים באזורים מבוססים יותר, שערך זה הוא הדומיננטי מבין יתר הערכים בחשיבותו הנתפסת ובמידת העיסוק בו.

תרגומו של ערך המימוש העצמי בחיי היומיום צריך לכלול היבטים תוכניים וביטוי ארגוני מעשי. בהיבט התוכני יש לכלול מערכים של פעולות המתייחסות לפרט בקבוצה, אשר מסייעות לחניכים לתרגם את הנעשה ב"כאן ועכשיו", במסגרת התנועה, לתובנות בנוגע לכישורים החברתיים שהוא רוכש ומפתח בעצמו.

בהיבט הארגוני יש לוודא שהתנועה מספקת לחניך הזדמנויות שונות, בגילאים שונים, להתנסות בתפקידים ארגוניים משמעותיים לתפקוד הסניף והקבוצה. זאת כדי לפתח באישיותו ממדים של אחריות, יזמה, עצמאות, מנהיגות, מחויבות והתמדה תוך קבלת משוב וחניכה. ובמידת הצורך - לסייע לו להצליח בתפקידיו אלה וללמוד מהם על יכולותיו וכישוריו.

• ייחודיות התנועה. ערכים של קבוצות השותפות לאידאולוגיה ובתנאי שהם

נמצאים בתחום הקונצנזוס הישראלי והולמים את ערכי מגילת העצמאות. לדוגמה:

שיויון חברתי, חיזוק תודעה יהודית.

תפיסתן של התנועות השונות את עצמן ואת ייחודיותן נוגעת בעיקר לתפיסת העולם הערכית שלהן. בבואן לייחד עצמן מיתר התנועות ולהגדיר את הגוון הייחודי שלהן, בוחרות התנועות לעשות זאת באמצעות הבלטת הפן האידאולוגי הערכי שלהן. גישה זו הולמת את הגדרתן את עצמן כארגונים חינוכיים.

העקרונות הערכיים שמהווים את התשתית האידאולוגית של התנועות שונים נבדלים לא רק בתכנים שלהן, אלא גם ברמת הפירוט, העושר וההיקף. כל אלה עשויים להעיד על היקפם ועומקם של הדיונים הערכיים המתנהלים כיום בתנועות.

את תפיסתן הערכית של התנועות השונות אפשר למקם על שני רצפים או צירים: הזיהוי הפוליטי והיקפה ועומקה של התפיסה הערכית.

הזיהוי הפוליטי. בקצהו האחד של רצף זה מצויות תנועות (המהוות מיעוט) שמזהות עצמן עם מפלגות פוליטיות. לאורכו של רצף זה מצויות תנועות בעלות תפיסות עולם אידאולוגיות וחברתיות כמו תורה ועבודה, סוציאליזם ואחוות עמים, הומניזם, ארץ ישראל השלמה, ליברליזם, אך הן אינן מזהות עצמן כמשתייכות למפלגה פוליטית מסוימת. בקצהו האחר של הרצף ממוקמות תנועות המגדירות עצמן כתנועות א-פוליטיות, או בלתי מפלגתיות. אלה אינן רואות עצמן משתייכות לזרם פוליטי מסוים או מחנכות אליו. הן מתאפיינות בפלורליזם ומחנכות לערכים אוניברסליים באופיים: במישור החברתי - מרד בקיים, חינוך לביקורת המציאות, להשפעה עליה ולשינויה. במישור האישי - ערכים הנוגעים להרגלי חיים, כמו סדר, דייקנות ומשמעת, עצמאות ויצירתיות, מידות טובות. תנועות אלה נמנעות מעיסוק בנושאים פוליטיים, חברתיים או מדיניים השנויים במחלוקת.

היקפה ועומקה של התפיסה הערכית, והמידה שבה היא נדונה ומתעדכנת במוסדות התנועה. חלק מהתנועות הציגו תפיסה מגובשת, המתפרסת על פני תחומים שונים ומגוונים בחיי הפרט, הקהילה והחברה כולה. לחלקן תפיסות כלכליות, חברתיות, חינוכיות ומדיניות. חלקן שמות דגש על חינוך לערכים אוניברסליים שמטרתם להפוך את האדם לטוב, מוסרי ומועיל יותר, ויש שמתמקדות בהשקפת עולם דתית ודרכה נוגעות בנושאים מחיי החניכים. בתנועות מסוימות התרשמו שהשיח הערכי קיים וחי, ומצוי בתהליך של בחינה מתמדת, של עדכון ושל בחירה מחדש בערכים תנועתיים-היסטוריים למול מציאות משתנה. באחרות, פחות.

תפיסת הייחודיות של התנועות את עצמן נוגעת, בנוסף לערכים, גם למישורים אחרים:

ייחודיות התנועות במישור המבני

חלק מהתנועות מצביעות על מבנה מוסדותיהן והתהליכים הדמוקרטיים שהן מקיימות כייחודיים. מאפיינים דמוקרטיים אלו, כגון בחירות למוסדות התנועה, מתן זכות הצבעה ויכולת השפעה של חניכים על מוסדות התנועה, וניהול עצמי חלקי בסניפים, מודגשים במיוחד על ידי כמה תנועות אולם כפי שנאמר לעיל, הם אינם מייחדים תנועה אחת אלא מהווים תופעה הולכת ורווחת בתרבות התנועות בכללן, אם כי ביטוייה אינם מופיעים בכולן באופן אחיד.

מפעלים ייחודיים

תנועות רבות הציגו לא רק ייחודיות ערכית, אלא ניסו להדגים את ייחודיותן במפעליהן המיוחדים. ואולם ניתוח של אופני המימוש והביצוע של הערכים הייחודיים לתנועה מעלה, שלא אצל כולן ניתן לזהות פעילויות שקשורות לייחודיות המוצהרת.

מרבית התנועות מציגות, כאמור, תמונה יפה ומרשימה של מפעלים התנדבותיים ברמה הקהילתית והכלל-חברתית, ונראה שכולן מתאחדות תחת ערכים, שגם אם היו בעבר ייחודיים לתנועה מסוימת, הרי שכיום גלשו ממנה והן מאחדות את מרבית התנועות. בין הערכים הללו ניתן למנות קליטת עלייה, טיפול במצוקה, צמצום פערים ושילוב חריגים.

פנייה לכל חניך

פריסת סניפי התנועה בכל סוגי היישובים והמגזרים, ומתן הזדמנות לכל חניך, מכל רובד באוכלוסייה, להשתלב בתנועה, הוא אפיון משותף לרבות מהתנועות, אך הן גם תופסות אותו כייחודי להן ומציגות אותו כמאפיין חשוב ומרכזי. נראה שההבדלים בין התנועות נוגעים לעומק השונות שהתנועה מגיעה אליו. יש מי שפונים לכל הדתות והאמונות ומצהירים על פתיחות לכל הזרמים והעדויות, ויש תנועות המגבילות פתיחות זו לגוונים בתוך החברה היהודית בלבד.

הייחודיות התנועתית, אם כן, קיימת והיא מתבטאת בעיקר בגיוון הערכי שהתנועות בחרו לאמץ לעצמן. על אף שהן תופסות עצמן כייחודיות גם במישורים מבניים ובמאפיין את דפוסי פעילותן, הרי שהאופן שבו הן מציגות את ייחודיותן במישורים אלה מצביע לעיתים יותר על המשותף ביניהן מאשר על השונה.

הן מטעמים חינוכיים והן למען התרבות התנועתית המשותפת שהתנועות עשויות להצמיח מתוכן, תנאי בסיסי הוא שהערכים הייחודיים לתנועה יהיו ברורים, מגובשים ומחודדים, ושכל אחת מהן תדע את המשותף לה ולאחרות ואת הזהות הייחודית לה. לזהות הזו יש מקום וחשיבות הן במישור הערכי-אידיאולוגי והצהרתי, והן בתרגום שלה למערך הדרכתי, למפעלים ולפעולות יישומיות.

ט. נספח - מכתב אותנטי לשליח המדינה בפרויקט "מסע". מתוך:

<http://communities.masaisrael.org/sites/achvaforum5/Lists/Discussion/Attachments/41/%D7%94%D7%A8%D7%A6%D7%99%D7%95%D7%A0%D7%9C%20%D7%A9%D7%9C%20%D7%A9%D7%99%D7%A>

([8%D7%94%20%D7%95%D7%A0%D7%A2%D7%9E%D7%94.doc](http://communities.masaisrael.org/sites/achvaforum5/Lists/Discussion/Attachments/41/%D7%94%D7%A8%D7%A6%D7%99%D7%95%D7%A0%D7%9C%20%D7%A9%D7%9C%20%D7%A9%D7%99%D7%A)) (נשלח באוגוסט 2008)

הרציונל של שירה ונעמה

תנועות נוער בארץ ישראל היפה וגם פורחת

רקע כללי על תנועות נוער:

תנועות הנוער הנן ארגוני נוער שקמו בראשית המאה ה-20. תנועות אלו מהוות מעגל השתייכות משמעותי ביותר עבור החניך אשר מקיף את עולמו וגורם לחניך לגבש זהות תנועתית.

לתנועות הנוער הישראליות תפקיד חשוב בעיצוב החינוך הבלתי פורמאלי במדינה והחינוך בכלל. תנועות הנוער קשורות ברובן לתנועות פוליטיות ושימשו אותן כמכשיר גיוס והשפעה, שכן הן נחשבו לכוח דינאמי של התנועות הפוליטיות. עם זאת ישנן תנועות א-מפלגתיות, שאינן משייכות עצמן למפלגה או תנועה פוליטית כלשהי. לתנועות הנוער בארץ-ישראל תפקיד מכריע בהתיישבות בעיקר במסגרת גרעיני נח"ל, בהיאחזויות, מושבים וקיבוצים. רוב חניכי תנועות הנוער תורמים תרומה משמעותית בעיצוב החברה הישראלית, בעיקר במסגרות ההדרכה בישובים ושנת שרות.

ובנימה אישית יותר...

יש כל כך הרבה דברים יפים בתנועות הנוער, כגון היכולת של העברת ערכים "ישנים" כביכול, אידאולוגיות וחוקים שנוסחו לפני עשרות שנים ואף לפני קום המדינה, ע"י בני נוער לילדים של הדור העכשווי. דבר זה נותן להם תוקף גם לימינו, וקושר בכך את הנוער העכשווי לערכים הבסיסיים שעליהם מושתתת התנועה ואף המדינה. לאורך השנים ניתן לראות את ההשפעות השונות של תנועות נוער על ההיסטוריה, לדוגמה-ה"חולצות הכחולות" על ההתיישבות והקיבוצים. בנוסף, הכלים והיכולות שמוענקים לילד שגדל ומתחנך בתנועה מלווים אותו הלאה ולרוב ניתן לראות את ההבדלים ביכולת הביטוי, המנהיגות, המעורבות החברתית והערכיות שלו, לעומת נוער שלא היה חבר בתנועה- גם בשנים שלאחר התנועה (כמו למשל בצבא) הנושא קרוב לליבנו בתור בוגרות תנועת הצופים, כחניכות, מדריכות ושאר תפקידי מפתח. עם זאת חשוב לנו לציין, כי אנחנו מכירות ומוקירות את הערך והתרומה למדינה של כל תנועת נוער ישראלית באשר היא!

בתנועה, איפה שהכול אופציונאלי ובר בחירה, וה"חומר" מועבר ע"י אדם שקרוב אליך בגיל, דווקא שם מוקנים הרבה יותר ערכים וידע מאשר בחינוך הפורמלי.

בעינינו, דברים הייחודיים והבולטים לטובה בתנועות נוער בארץ הם:

- א. הכמות ומגוון של תנועות הנוער, והשוני באידיאלים שהן מייצגות, כך שלכל פלג באוכלוסיה יש תנועת נוער שמתאימה לו ותקבל אותו בברכה. השוני יכול להתבטא בדעות פוליטיות, בקרבה לדת, בערכים המוספים שהתנועה בוחרת להדגיש ועוד.
- ב. כוח האדם בתנועה- הן החניכים והן הסגל, מורכב כולו מנוער, כך שנוער מנהיג נוער ע"י גיוס חניכים, קבלת אחריות והקניית ערכים. ההשפעה של המדריך על החניך הנה אישית. בתנועה יש המון מקום לביטוי ופרשנות אישיים של כל אחד.
- ג. הכי חשוב- בנוסף להווי, החבר'ה ואווירת ה"כיף" שיש בכל תנועה, התנועות בארץ כולן דוגלות בהקניית ערכים לנוער, ולא סתם ערכים- אלא ערכי אהבת הארץ, ידיעת הארץ, הקניית תחושת מחויבות וקשר חזק למדינה, כושר מנהיגות ומעורבות לאומית- כמו גם כישורים מעשיים.

המטרות בהעברת נושא זה לנוער אמריקאי

- א. הצגת תנועות הנוער בארץ, הבהרת הערכים הבסיסיים עליהם מושתתת תנועת נוער ישראלית, ולמה היא שואפת לחנך.
- ב. הצגת המגוון העצום של התנועות.
- ג. להראות את השפעת התנועה על הילד כיחיד (גם אחד יכול לגרום לשינוי- על עצמו או על החברה, ע"ע SOS), על הקבוצה, ואפילו על המדינה.
- ד. יצירת קשר והיכרות של בסיסית של האמריקאים עם פן אחד וחיובי של ילדים בני גילם בארץ (בהתחשב בכך שעד כה, הישראלים היחידים שיצא להם להכיר הם שליחים בוגרים אחרי צבא)

י. נספח - תוצאות מחקר בנושא מיצוי בוגרי שנות השירות (ש"ש) בשירות הצבאי, עוזר בכיר לגיוס, האגף הביטחוני-חברתי, משהב"ט, מרץ 2010

• רקע

- א. המחקר בוצע על ידי אגף כח-אדם של צה"ל.
- ב. הנתונים מתייחסים למתגייסים בשנים 2004-2008.
- ג. כל הנתונים הינם הנתונים הממוצעים לשנים אלו.

תמצית נתוני המחקר:

- א. מערך הלחימה - בנים. גיוס בוגרי ש"ש בשיעור 58% לעומת 42% בכלל האוכלוסייה המגויסת.
- ב. מסלולי קצונה ייעודית (תלפיות, טיס חבצלות וכו') - בנים. גיוס בוגרי ש"ש בשיעור 9% לעומת 1% בכלל האוכלוסייה המגויסת.
- ג. מיצוי לפיקוד - בנים

שנה	שיעור בוגרי ש"ש	שיעור בכלל צה"ל
2004	36.2%	14.1%
2005	35.3%	14.1%
2006	34.8%	14.2%
2007	34.6%	14.0%

ד. מיצוי לקצונה - בנים

שנה	שיעור בוגרי ש"ש	שיעור בכלל צה"ל
2004	15.1%	7.1%
2005	17.6%	7.2%
2006	15.9%	7.2%

ה. מיצוי לקצונה - בנים

שנה	שיעור בוגרי ש"ש	שיעור בכלל צה"ל
2004	15.4%	7.1%
2005	16.6%	7.4%
2006	16.7%	7.3%
2007	15.2%	7.1%

- א. מסלולי למקצועות לחימה - בנות. בוגרות ש"ש בשיעור 12% לעומת 2% בכלל האוכלוסייה המגויסת.

יא. נספח – קישור למסמכים ומקורות נוספים

- 1) פרטוקול מישיבת ועדת הכספים יום שלישי, י"ד בכסלו התשס"ז (5 בדצמבר 2006) בנושא "תקציב תנועות הנוער".
- 2) ניר הנרי, תנועות הנוער החלוציות והתנועה הקיבוצית: ההורים היסטוריים, מתוך: http://www.kibbutz.org.il/mifne/articles/051225_nir.htm (נשלף באוגוסט 2010)
- 3) סיכום דו"ח תנועות הנוער בישראל - תמונת מצב לשנים 2005-2006, מדינת ישראל, משרד החינוך, פברואר 2009
- 4) כהן-אמיר מנוחה, סילבוס הקורס "תנועות נוער בישראל ובעולם", בית הספר לחינוך, אוניברסיטת בר-אילן, 2006
- 5) ש"נ איזנשטדט (תשכ"ה), 'חינוך ונוער - עיונים סוציולוגיים', האוניברסיטה העברית, ירושלים, עמ' 109-120.
- 6) א' איכילוב (1976), 'תנועות הנוער בישראל כסוכנויות ביגור', עיונים בחינוך, 10 בפברואר 1976, עמ' 161-170.
- 7) מ' בר-לב (תשנ"א), 'נסיונות לממלכתיות ולדה-פוליטיזציה בתנועת הנוער הדתית בני עקיבא', בתוך: ר' שפירא, א' כשר (עורכים) רשפים, אוניברסיטת תל-אביב.
- 8) י' גודמן (1999) 'סוף עידן תנועות הנוער הציוניות?' בתוך: י' הקלמן (עורך) 'לזבולון - עיון ומעש, אסופת מאמרים לזכרו של זבולון המר', ירושלים, משרד החינוך, עמ' 159-165.
- 9) י' דורון (1996), 'נעורים בתנועה: קובץ מקורות לתולדות תנועות הנוער היהודיות בגרמניה 1909-1939', ראובן מס, ירושלים.
- 10) ע' דינאי (1997), 'הגשמה עכשיו! תנועות הנוער בשנות התשעים', החינוך וסביבו י"ט, עמ' 195-200.
- 11) י' דרור (1989), 'תנועות הנוער ובית הספר', בתוך: מ' נאור, (עורך) תנועות הנוער 1960-1920, עידן 13, יד בן צבי, ירושלים.
- 12) י' דרור (1999), 'תנועות הנוער וזרם העובדים', עיונים בתקומת ישראל 9, עמ' 591-613.
- 13) א' ורנר (1996), 'שומר פעם', הוצאת אור (על פי עבודת מוסמך: ההשפעה ארוכת הטווח של ההתנסות בתנועת נוער).
- 14) ד' זית (1994), 'תנועות הנוער: פנומן היסטורי ומפרשיו', מפנה 5.
- 15) ל' יצחק, נ' שמיר וא' כרמלי (1999) 'מתחברים לנוער מנותק - מחקר הערכה', ירושלים, המוסד לביטוח לאומי.
- 16) ר' כהנא (1991), 'המבנה של תהליכי סוציאליזציה והשפעתו על דפוסי קליטה', עיונים בחינוך 55-56.
- 17) ר' כהנא, ת' רפפורט (1991), 'תנועות נוער לא פורמליות ויצירת ניסיון דמוקרטי: הדוגמה הישראלית', איגרת לחינוך 90.
- 18) צ' לם (1991), 'תנועות הנוער - מבט מאוחר', הוצאת פועלים.

- 19) פ' נשר (1997), 'אומדן גודלן היחסי של תנועות-הנוער לצורכי תקצוב' מפקד תנועות הנוער, משרד החינוך התרבות והספורט, ירושלים.
- 20) ש' פייר (2002), 'נוער בוחר בתנועות נוער - היבטים קהילתיים וריבודיים בתהליכי בחירה ובתפיסות של בחירה בתנועה', עבודת דוקטורט, בית-הספר לחינוך, אוניברסיטת תל-אביב.
- 21) ר' פלד (1989) 'דברים ברב-שיח' בתוך: מ' נאור, (עורך) תנועות הנוער 1960-1920, עידן 13, יד בן צבי, עמ' 13-15.
- 22) ר' פלד (1989), 'תנועת בית"ר בארץ ישראל מראשיתה ועד שנות ה-50', בתוך: מ' נאור (עורך) תנועות הנוער 1960-1920, עידן 13, יד בן צבי, עמ' 105-118.
- 23) מ' קצ'נסקי (1989), 'תנועות הנוער במעברות וביישובי העולים', בתוך: מ' נאור, (עורך) תנועות הנוער 1960-1920, עידן 13, יד בן צבי, עמ' 191-204.
- 24) רב-שיח: 'תנועות הנוער - מרד, אוונגרד או הליכה בתלם?' בתוך: מ' נאור, (עורך) תנועות הנוער 1960-1920, עידן 13, יד בן צבי, עמ' 6-9; 17-18.
- 25) מ' רוטנברג ומ' נאור (תשכ"ג) 'תנועות נוער בישראל ובעולם', תל אביב, הוצאת עמיחי.
- 26) ת' רפפורט (1993) 'תהליכי חברות במסגרות לא-פורמליות: השוואה בין חמש תנועות נוער בישראל' בתוך: א' איכילוב (עורכת) חינוך לאזרחות בדמוקרטיה, אוניברסיטת תל אביב והוצאת מסדה, ת"א, עמ' 65-86.
- 27) א' שחם (1995) 'שירה הנוער שיר עתידנו - מקומם של שירי הזמר בתנועות הנוער', שרשים ט', עמ' 175-192.
- 28) ר' שפירא, ח' אדלר, מ' לרנר (1977) 'תנועת הנוער בישראל - דגם של תרבות גיל כסוכן חברות', בתוך: ד' נבו (עורך) המעשה החינוכי עיון ומחקר, יחדיו, ת"א.
- 29) ר' שפירא, ר' פלג (1989) 'תנועות הנוער מול התמורות בחברה הישראלית', בתוך: ר' שפירא, ר' פלג (עורכות) הסוציולוגיה של החינוך, עם עובד, ת"א.
- 30) ח' שצקר (תשנ"א), 'תנועת הנוער הגרמנית מתוך ראייה היסטורית', בתוך: ר' שפירא, א' כשר (עורכים) רשפים, אוניברסיטת ת"א.
- 31) Kahane R. (1997) The Origins of Postmodern Youth – Informal Youth Movements in a Comperative Perspective, de Gruyter, Berlin New York, pp. 42-44.